

CARTA ENCÍCLICA
CARITAS IN VERITATE
DEL SUMME PONTÍFEX
BENET XVI
ALS BISBES,
ALS PREVERES I DIAQUES,
A LES PERSONES CONSAGRADES,
A TOTS ELS FIDELS LAICS
I A TOTS ELS HOMES
DE BONA VOLUNTAT
SOBRE EL DESENVOLUPAMENT
HUMÀ INTEGRAL
EN LA CARITAT I EN LA VERITAT

INTRODUCCIÓ

1. La caritat en la veritat, de la qual Jesucrist s'ha fet testimoni amb la seva vida terrenal i, sobretot, amb la seva mort i resurrecció, és la principal força impulsora de l'autèntic desenvolupament de cada persona i de tota la humanitat. L'amor — *caritas* — és una força extraordinària, que mou les persones a comprometre's amb valentia i generositat en el camp de la justícia i de la pau. És una força que té el seu origen en Déu, amor etern i veritat absoluta. Cadascú troba el seu bé assumint el projecte que Déu té sobre ell, per a realitzar-lo plenament: en efecte, troba en aquest projecte la seva veritat i, acceptant aquesta veritat, es fa lliure (cf. Jn 8,32). Per tant, defensar la veritat, proposar-la amb humilitat i convicció i testimoniar-la en la vida són formes exigents i insubstituïbles de caritat, la qual «troba el goig en la veritat» (1Co 13,6). Tots els homes perceben l'impuls interior d'estimar de manera autèntica; amor i veritat mai no els abandonen completament, perquè són la vocació que Déu ha posat en el cor i en la ment de cada ésser humà. Jesucrist purifica i allibera de les nostres limitacions humanes la recerca de l'amor i la veritat, i ens desvetlla plenament la iniciativa d'amor i el projecte de vida veritable que Déu ha preparat per a nosaltres. En Crist, la *caritat en la veritat* es converteix en el rostre de la seva Persona, en una vocació a estimar els nostres germans en la veritat del seu projecte. En efecte, ell mateix és la veritat (cf. Jn 14,6).

2. La caritat és el camí mestre de la doctrina social de l'Església. Totes les responsabilitats i compromisos traçats per aquesta doctrina provenen de la caritat, la qual, segons l'ensenyament de Jesús, és la síntesi de tota la Llei (cf. Mt 22,36-40). Ella dóna vertadera substància a la relació personal amb Déu i amb el proïsme; no és només el principi de les microrelacions, com en les amistats, la família, el petit grup, sinó també de les macrorelacions, com les relacions socials, econòmiques i polítiques. Per a l'Església —alligonaada per l'evangeli—, la caritat ho és tot, perquè, com ho ensenya sant Joan (cf. 1Jn 4,8.16) i com ho he recordat en la meua primera carta encíclica *Déu és caritat (Deus caritas est): tot prové de la caritat de Déu, tot adquireix forma per ella, i a ella tendeix tot*. La caritat és el do més gran que Déu ha donat als homes, és la seva promesa i la nostra esperança.

Sóc conscient de les desviacions i la pèrdua de sentit que ha sofert i sofreix la caritat, amb el consegüent risc de ser mal entesa, o exclosa de l'ètica viscuda i, en tot cas, d'impedir-ne la correcta valoració. En l'àmbit social, jurídic, cultural, polític i econòmic, és a dir, en els contextos més exposats a aquest perill, s'afirma fàcilment la seva irrellevància per a interpretar i orientar les responsabilitats morals. D'aquí la necessitat d'unir no sols la caritat amb la veritat, en el sentit assenyalat per sant Pau de la « *veritas in caritate* » (Ef 4,15), sinó també en el sentit, invers i complementari, de *caritas in veritate*. S'ha de cercar, trobar i expressar la veritat en l'« economia » de la caritat, però, per la seva part s'ha d'entendre, valorar i practicar la caritat a la llum de la veritat. D'aquesta manera, no sols prestarem un servei a la caritat, il·luminada per la veritat, sinó que contribuirem a donar força a la veritat, mostrant la seva capacitat d'autenticar i persuadir en la concreció de la vida social. I això no és una cosa de poca importància avui, en un context social i cultural que ben sovint relativitza la veritat, bé desentenent-se'n, bé rebutjant-la.

3. Per aquesta estreta relació amb la veritat es pot reconèixer la caritat com a expressió autèntica d'humanitat i com a element d'importància fonamental en les relacions humanes, també les de caràcter públic. *Només en la veritat resplendeix la caritat* i pot ser viscuda autènticament. La veritat és llum que dóna sentit i valor a la caritat. Aquesta llum és simultàniament la de la raó i la de la fe, per mitjà de la qual la intel·ligència arriba a la veritat natural i sobrenatural de la caritat, percebent el seu significat de lliurament, d'acollida i de comunió. Sense veritat, la caritat cau en mer sentimentalisme. L'amor es converteix en un embolcall buit que es farceix arbitràriament. Aquest és el risc fatal de l'amor en una cultura sense veritat. És presa fàcil de les emocions i les opinions contingents dels subjectes, una paraula de la qual s'abusa i que es distorsiona, acabant per significar el contrari. La veritat allibera la caritat de l'estretor d'una emotivitat que la priva de continguts relacionals i socials, així com d'un fideisme que mutila el seu horitzó humà i universal. En la veritat, la caritat reflecteix la dimensió personal i al mateix temps pública de la fe en el Déu bíblic, que és alhora *agapé* i *logos* : caritat i veritat, amor i paraula.

4. Ja que és plena de veritat, la caritat pot ser compresa per l'home en tota la seva riquesa de valors, compartida i comunicada. En efecte, *la veritat és logos que crea « diàlegs »* i, per tant, comunicació i comunió. La veritat, rescatant els homes de les opinions i de les sensacions subjectives, els permet arribar més enllà de les determinacions culturals i històriques i apreciar el valor i la substància de les coses. La veritat obre i uneix l'intel·lecte dels éssers humans en el *logos* de l'amor: aquest és l'anunci i el testimoni cristià de la caritat. En el context social i cultural actual, en el qual està difosa la tendència a relativitzar la veritat, viure la caritat en la veritat porta a comprendre que l'adhesió als valors del cristianisme no és només un element útil, sinó indispensable per a la construcció d'una bona societat i d'un veritable desenvolupament humà integral. Un cristianisme de caritat sense veritat es pot confondre fàcilment amb una reserva de bons sentiments, profitosos per a la convivència social, però marginals. D'aquesta manera, en el món no hi hauria un lloc vertader i propi per a Déu. Sense la veritat, la caritat és relegada a un àmbit de relacions reduït i privat. Queda exclosa dels projectes i processos per a construir un desenvolupament humà d'abast universal, en el diàleg entre sabers i operativitat.

5. La caritat és amor rebut i ofert. És *gràcia (chàris)*. El seu origen és l'amor que brota del Pare pel Fill, en l'Esperit Sant. És amor que des del Fill descendeix sobre nosaltres. És amor creador, pel que nosaltres som; és amor redemptor, pel qual som recreats. És l'Amor revelat, posat en pràctica per Crist (cf. Jn 13,1) i vessat en els nostres cors per l'Esperit Sant (cf. Rm 5,5). Els homes, destinataris de l'amor de Déu, es converteixen en subjectes de caritat, cridats a fer-se ells mateixos instruments de la gràcia per a difondre la caritat de Déu i per a teixir xarxes de caritat.

La doctrina social de l'Església respon a aquesta dinàmica de caritat rebuda i oferta. És *caritas in veritate in re sociali* , anunci de la veritat de l'amor de Crist en la societat. Aquesta doctrina és servei de la caritat, però en la veritat. La veritat preserva i expressa la força alliberadora de la caritat en els esdeveniments sempre nous de la història. És al mateix temps veritat de la fe i de la raó, en la distinció i la sinergia alhora dels dos àmbits cognitius. El desenvolupament, el benestar social, una solució adequada dels greus problemes socioeconòmics que afligeixen la humanitat, necessiten aquesta veritat. I necessiten encara més que es vulgui aquesta veritat i se'n doni testimoniatge. Sense veritat, sense confiança i amor per la veritat, no hi ha consciència i responsabilitat social, i l'actuació social es deixa a mercè d'interessos privats i de lògiques de poder, amb efectes disgregadors sobre la societat, i més en una societat en via de globalització, en moments difícils com els actuals.

6. *Caritas in veritate* és el principi sobre el qual gira la doctrina social de l'Església, un principi que adquireix forma operativa en criteris orientadors de l'acció moral . Vull tornar-ne a recordar particularment dos, requerits de manera especial pel compromís per al desenvolupament en una societat en via de globalització: *la justícia* i *el bé comú* .

En primer lloc, la *justícia* . *Ubi societas, ibi ius* : tota societat elabora un sistema propi de justícia . *La caritat va més enllà de la justícia* , perquè estimar és donar, oferir del que és «meu» a l'altre; però mai no manca de justícia, la qual porta a donar a l'altre el que és «seu», el que li correspon en virtut del seu ser i del seu obrar. No puc «donar» a l'altre del meu sense haver-li donat en primer lloc el que en justícia li

correspon. Qui estima amb caritat els altres, és per damunt de tot just amb ells. No n'hi ha prou a dir que la justícia no és estranya a la caritat, que no és una via alternativa o paral·lela a la caritat: la justícia és «inseparable de la caritat [1], intrínseca a ella. La justícia és la primera via de la caritat o, com va dir Pau VI, la seva «mesura mínima», part integrant d'aquest amor «amb fets i de veritat» (1Jn 3,18) a què ens exhorta l'apòstol Joan. D'una banda, la caritat exigeix la justícia, el reconeixement i el respecte dels drets legítims de les persones i els pobles. S'ocupa de la construcció de la «ciutat de l'home» segons el dret i la justícia. D'una altra, la caritat supera la justícia i la completa seguint la lògica de l'entrega i el perdó. La «ciutat de l'home» no es promou només amb relacions de drets i deures sinó, abans i més encara, amb relacions de gratuïtat, de misericòrdia i de comunió. La caritat manifesta sempre l'amor de Déu també en les relacions humanes, atorgant valor teològic i salvífic a tot compromís per la justícia en el món.

7. Cal tenir també en gran consideració el bé comú. Estimar algú és voler el seu bé i treballar eficaçment per ell. Al costat del bé individual, hi ha un bé relacionat amb la vida social de les persones: el bé comú. És el bé d'aquest «tots nosaltres», format per individus, famílies i grups intermedis que s'uneixen en comunitat social. No és un bé que es busca per si mateix, sinó per a les persones que formen part de la comunitat social, i que només en ella poden aconseguir el seu bé realment i de manera més eficaç. Desitjar *el bé comú* i esforçar-s'hi és *exigència de justícia i de caritat*. Treballar pel bé comú és cuidar, per una part, i utilitzar, per una altra, aquest conjunt d'institucions que estructurin la vida social jurídicament, civilment, políticament i culturalment, que es configura així com a *polis*, com a ciutat. S'estima el proïsme més eficaçment com més es treballa per un bé comú que respongui també a les seves necessitats reals. Tot cristià està cridat a aquesta caritat, segons la seva vocació i les seves possibilitats d'incidir en la *polis*. Aquesta és la via institucional —també política, podríem dir— de la caritat, no menys qualificada i incisiva del que pugui ser la caritat que troba directament el proïsme fora de les mediacions institucionals de la *polis*. El compromís pel bé comú, quan està inspirat per la caritat, té una valor superior al compromís merament secular i polític. Com tot compromís en favor de la justícia, forma part d'aquest testimoni de la caritat divina que, actuant en el temps, prepara l'etern. L'acció de l'home sobre la terra, quan està inspirada i sostinguda per la caritat, contribueix a l'edificació d'aquesta *ciutat de Déu* universal envers la qual avança la història de la família humana. En una societat en via de globalització, el bé comú i l'esforç per ell han de comprendre necessàriament tota la família humana, és a dir, la comunitat dels pobles i nacions, donant així forma d'unitat i de pau a la *ciutat de l'home*, i fent-la en certa manera una anticipació que prefigura la ciutat de Déu sense barreres.

8. En publicar el 1967 l'encíclica *Populorum progressio*, el meu venerat predecessor Pau VI va il·luminar el gran tema del desenvolupament dels pobles amb l'esplendor de la veritat i la llum suau de la caritat de Crist. Va afirmar que l'anunci de Crist és el primer i principal factor de desenvolupament i ens va deixar la consigna de caminar per la via del desenvolupament amb tot el nostre cor i amb tota la nostra intel·ligència, és a dir, amb l'ardor de la caritat i la saviesa de la veritat. La veritat originària de l'amor de Déu, que se'ns ha donat gratuïtament, és el que obre la nostra vida al do i fa possible esperar un «desenvolupament de tot l'home i de tots els homes», el trànsit «de condicions menys humanes a condicions més humanes», que s'obté venent les dificultats que inevitablement es troben al llarg del camí.

A més de quaranta anys de la publicació de l'Encíclica, vull retre homenatge i honorar la memòria del gran pontífex Pau VI, reprenent els seus ensenyaments sobre el *desenvolupament humà integral* i seguint la ruta que han traçat, per a actualitzar-los en els nostres dies. Aquest procés d'actualització va començar amb l'encíclica *Sollicitudo rei socialis*, amb la qual el servent de Déu Joan Pau II va voler commemorar la publicació de la *Populorum progressio* en ocasió del seu vintè aniversari. Fins aquell moment, una commemoració similar va ser dedicada només a la *Rerum novarum*. Passats vint anys més, manifesto la meua convicció que la *Populorum progressio* mereix ser considerada com « la *Rerum novarum* de l'època contemporània», que il·lumina el camí de la humanitat en via d'unificació.

9. L'amor en la veritat — *caritas in veritate* — és un gran desafiament per a l'Església en un món en progressiva i expansiva globalització. El risc del nostre temps és que la interdependència de fet entre els homes i els pobles no es correspongui amb la interacció ètica de la consciència i l'intel·lecte, de la qual pugui resultar un desenvolupament realment humà. Només amb la *caritat, il·luminada per la llum de la*

raó i de la fe, és possible aconseguir objectius de desenvolupament amb un caràcter més humà i humanitzador. Compartir els béns i els recursos, d'on prové l'autèntic desenvolupament, no s'assegura només amb el progrés tècnic i amb meres relacions de conveniència, sinó amb la força de l'amor que venç el mal amb el bé (cf. Rm 12,21) i obre la consciència de l'ésser humà a relacions recíproques de llibertat i de responsabilitat.

L'Església no té solucions tècniques per oferir i no pretén «de cap manera barrejar-se amb la política dels Estats». Això no obstant, té una missió de veritat per a complir en tot temps i circumstància en favor d'una societat a la mesura de l'home, de la seva dignitat i de la seva vocació. Sense veritat es cau en una visió empirista i escèptica de la vida, incapaç d'eleva-se sobre la praxi, perquè no està interessada a prendre en consideració els valors —a vegades ni tan sols el significat— amb els quals jutjar-la i orientar-la. La fidelitat a l'home exigeix *la fidelitat a la veritat*, que és l'única *garantia de llibertat* (cf. Jn 8,32) i *de la possibilitat d'un desenvolupament humà integral*. Per això l'Església la cerca, l'anuncia incansablement i la reconeix allí on es manifesti. Per a l'Església, aquesta missió de veritat és irrenunciable. La seva doctrina social és una dimensió singular d'aquest anunci: està al servei de la veritat que allibera. Oberta a la veritat, de qualsevol saber que vingui, la doctrina social de l'Església l'acull, recompon en unitat els fragments en què sovint la troba, i se'n fa portadora en la vida concreta sempre nova de la societat dels homes i els pobles.

CAPÍTOL PRIMER

EL MISSATGE DE LA *POPULORUM PROGRESSIO*

10. A més de quaranta anys de la seva publicació, la relectura de la *Populorum progressio* insta a romandre fidels al seu missatge de caritat i de veritat, considerant-lo en l'àmbit del magisteri específic de Pau VI i, més en general, dins la tradició de la doctrina social de l'Església. S'han de valorar després els diversos termes en què avui, a diferència d'aquell moment, es planteja el problema del desenvolupament. El punt de vista correcte, per tant, és el de la *Tradició de la fe apostòlica*, patrimoni antic i nou, fora del qual la *Populorum progressio* seria un document sense arrels i les qüestions sobre el desenvolupament es reduïrien únicament a dades sociològiques.

11. La publicació de la *Populorum progressio* va tenir lloc poc després de la conclusió del concili ecumènic Vaticà II. La mateixa encíclica assenyala en els primers paràgrafs la seva íntima relació amb el Concili. Vint anys després, Joan Pau II va subratllar en la *Sollicitudo rei socialis* la fecunda relació d'aquella encíclica amb el Concili i, en particular, amb la constitució pastoral *Gaudium et spes*. També jo vull recordar aquí la importància del concili Vaticà II per a l'encíclica de Pau VI i per a tot el Magisteri social dels summes pontífexs que l'han succeït. El Concili va aprofundir en el que pertany des de sempre a la veritat de la fe, és a dir, que l'Església, estant al servei de Déu, està al servei del món en termes d'amor i de veritat. Pau VI partia precisament d'aquesta visió per a dir-nos dues grans veritats. La primera és que *tota l'Església, en tot el seu ser i obrar, quan anuncia, celebra i actua en la caritat, tendeix a promoure el desenvolupament integral de l'home*. Té un paper públic que no s'exhaureix en les seves activitats d'assistència o educació, sinó que manifesta tota la seva capacitat de servei a la promoció de l'home i a la fraternitat universal quan pot comptar amb un règim de llibertat. Aquesta llibertat es veu impedida en molts casos per prohibicions i persecucions, o també limitada quan es redueix la presència pública de l'Església només a les seves activitats caritatives. La segona veritat és que *l'autèntic desenvolupament de l'home concerneix de manera unitària la totalitat de la persona en totes les seves dimensions*. Sense la perspectiva d'una vida eterna, el progrés humà en aquest món es queda sense alè. Tancat dins la història, queda exposat al risc de reduir-se només a l'increment del tenir; així, la humanitat perd la valentia d'estar disponible per als béns més alts, per a les iniciatives grans i desinteressades que la caritat universal exigeix. L'home no es desenvolupa únicament amb les pròpies forces, així com no se li pot donar sense més ni més el desenvolupament des de fora. Al llarg de la història, s'ha cregut ben sovint que la creació d'institucions era suficient per a garantir a la humanitat l'exercici del dret al desenvolupament. Desafortunadament, s'ha dipositat una confiança excessiva en aquestes institucions, gairebé com si elles poguessin aconseguir l'objectiu desitjat de manera automàtica.

En realitat, les institucions per elles mateixes no basten, perquè el desenvolupament humà integral és per damunt de tot vocació i, per tant, comporta que s'assumeixin lliurement i solidàriament responsabilitats per part de tots. Aquest desenvolupament exigeix, a més, una visió transcendent de la persona, necessita Déu: sense ell, o es nega el desenvolupament, o se'l deixa únicament a les mans de l'home, que cedeix a la presumpció de l'autosalvació i acaba per promoure un desenvolupament deshumanitzat. D'altra banda, només la trobada amb Déu permet no «veure sempre en el proïsme només l'altre», sinó reconèixer-hi la imatge divina, arribant així a descobrir veritablement l'altre i a madurar un amor que «és ocupar-se de l'altre i preocupar-se per l'altre».

12. La relació entre la *Populorum progressio* i el concili Vaticà II no representa un fissura entre el Magisteri social de Pau VI i el dels pontífexs que el van precedir, ja que el Concili aprofundeix aquest magisteri en la continuïtat de la vida de l'Església. En aquest sentit, algunes subdivisions abstractes de la doctrina social de l'Església, que apliquen als ensenyaments socials pontificis categories que li són estranyes, no contribueixen a aclarir-la. No hi ha dos tipus de doctrina social, una de preconiliar i una altra de postconiliar, diferents entre elles, sinó *un únic ensenyament, coherent i al mateix temps sempre nou*. És just assenyalar les peculiaritats d'una encíclica o d'una altra, de l'ensenyament d'un pontífex o d'un altre, però sense perdre mai de vista la coherència de tot el *corpus* doctrinal en el seu conjunt. Coherència no significa un sistema tancat, sinó més aviat la fidelitat dinàmica a una llum rebuda. La doctrina social de l'Església il·lumina amb una llum que no canvia els problemes sempre nous que van sorgint. Això salvaguarda tant el caràcter permanent com l'històric d'aquest «patrimoni» doctrinal que, amb les seves característiques específiques, forma part de la Tradició sempre viva de l'Església. La doctrina social està construïda sobre el fonament transmès pels Apòstols als pares de l'Església i acollit i aprofundit després pels grans doctors cristians. Aquesta doctrina es remet en definitiva a l'home nou, al «darrer Adam, que és Esperit que dóna vida» (cf. 1Co 15,45), i que és principi de la caritat que «no passarà mai» (1Co 13,8). Ha estat testimoniada pels sants i per tots aquells que han donat la vida per Crist salvador en el camp de la justícia i la pau. En ella s'expressa la tasca profètica dels summes pontífexs de guiar apostòlicament l'Església de Crist i de discernir les noves exigències de l'evangelització. Per aquestes raons, la *Populorum progressio*, inserida en el gran corrent de la Tradició, pot parlar-nos encara avui a nosaltres.

13. A més de la seva íntima unió amb tota la doctrina social de l'Església, la *Populorum progressio* *enllaça estretament amb el conjunt de tot el magisteri de Pau VI* i, en particular, amb el seu magisteri social. Els seus ensenyaments socials van ser de gran rellevància: va reafirmar la importància imprescindible de l'evangeli per a la construcció de la societat segons la llibertat i la justícia, en la perspectiva ideal i històrica d'una civilització animada per l'amor. Pau VI va entendre clarament que la qüestió social s'havia fet mundial i va captar la relació recíproca entre l'impuls envers la unificació de la humanitat i l'ideal cristià d'una única família dels pobles, solidària en la germandat comuna. *Va indicar en el desenvolupament, entès humanament i cristianament, el cor del missatge social cristià i va proposar la caritat cristiana com la principal força al servei del desenvolupament.* Mogut pel desig de fer plenament visible a l'home contemporani l'amor de Crist, Pau VI va afrontar amb fermesa qüestions ètiques importants, sense cedir a les debilitats culturals del seu temps.

14. Amb la carta apostòlica *Octogesima adveniens*, de 1971, Pau VI va tractar després el tema del sentit de la política i el *perill que representaven les visions utòpiques i ideològiques* que comprometien la seva qualitat ètica i humana. Són arguments estretament units al desenvolupament. Lamentablement, les ideologies negatives sorgeixen contínuament. Pau VI ja va posar en guàrdia sobre la ideologia tecnocràtica, avui particularment arrelada, conscient del gran risc de confiar tot el procés del desenvolupament només a la tècnica, perquè d'aquesta manera quedaria sense orientació. En si mateixa considerada, la tècnica és ambivalent. Si per un costat hi ha actualment qui és propens a confiar-li completament el procés de desenvolupament, per un altre, s'adverteix el sorgiment d'ideologies que neguen *in toto* la utilitat mateixa del desenvolupament, considerant-lo radicalment antihumà i que només comporta degradació. Així, s'acaba a vegades per condemnar, no sols la manera errònia i injusta com els homes orienten el progrés, sinó també els descobriments científics mateixos que, al contrari, són una oportunitat de creixement per a tothom si s'utilitzen bé. La idea d'un món sense desenvolupament expressa desconfiança en l'home i en Déu. Per tant, és un greu error menysprear les capacitats

humanes de controlar les desviacions del desenvolupament o ignorar fins i tot que l'home tendeix constitutivament a «ser més». Considerar ideològicament com a absolut el progrés tècnic i somiar amb la utopia d'una humanitat que retorna al seu estat originari de naturalesa, són dues maneres oposades per a eximir el progrés de la seva valoració moral i, per tant, de la nostra responsabilitat.

15. Uns altres dos documents de Pau VI, encara que no tan estretament relacionats amb la doctrina social —l'encíclica *Humanæ vitæ*, de 25 de juliol de 1968, i l'exhortació apostòlica *Evangelii nuntiandi*, de 8 de desembre de 1975— són molt importants per a delinear el *sentit plenament humà del desenvolupament proposat per l'Església*. Per tant, és oportú llegir també aquests textos en relació amb la *Populorum progressio*.

L'encíclica *Humanæ vitæ* subratlla el sentit unitiu i procreador alhora de la sexualitat, posant així com a fonament de la societat la parella dels esposos, home i dona, que s'acullen recíprocament en la distinció i en la complementarietat; una parella, doncs, oberta a la vida. No es tracta d'una moral merament individual: la *Humanæ vitæ* assenyala els *forts vincles que hi ha entre ètica de la vida i ètica social*, inaugurant una temàtica del Magisteri que ha anat prenent cos a poc a poc en diversos documents i, per últim, en l'encíclica *Evangelium vitæ* de Joan Pau II. L'Església proposa amb força aquesta relació entre ètica de la vida i ètica social, conscient que «no pot tenir bases sòlides una societat que —mentre afirma valors com la dignitat de la persona, la justícia i la pau— es contradiu radicalment acceptant i tolerant les més diverses formes de menyspreu i violació de la vida humana, sobretot si és feble i marginada».

L'exhortació apostòlica *Evangelii nuntiandi* guarda una relació molt estreta amb el desenvolupament, pel fet que «l'evangelització» —escriu Pau VI— «no serà completa si no tingués en compte la interpel·lació recíproca que en el decurs dels temps s'estableix entre l'evangeli i la vida concreta, personal i social de l'home». «Entre evangelització i promoció humana (desenvolupament, alliberament) hi ha efectivament llaços molt forts:» partint d'aquesta convicció, Pau VI va aclarir la relació entre l'anunci de Crist i la promoció de la persona en la societat. *El testimoniatge de la caritat de Crist mitjançant obres de justícia, pau i desenvolupament forma part de l'evangelització*, perquè a Jesucrist, que ens estima, li interessa tot l'home. Sobre aquests importants ensenyaments es funda l'aspecte missioner de la doctrina social de l'Església, com un element essencial d'evangelització. És anunci i testimoniatge de la fe. És instrument i font imprescindible per a educar-s'hi.

16. En la *Populorum progressio*, Pau VI ens ha volgut dir, en primer lloc, que el progrés, en la seva font i en la seva essència, és una *vocació*: «En els designis de Déu, cada home està cridat a promoure el propi progrés, perquè la vida de tot home és una vocació.» Això és precisament el que legitima la intervenció de l'Església en la problemàtica del desenvolupament. Si aquest afectés només els aspectes tècnics de la vida de l'home i no el sentit del seu caminar en la història junt amb els seus altres germans, ni el descobriment de la meta d'aquest camí, l'Església no tindria per què parlar-ne. Pau VI, com ja ho va fer Lleó XIII a la *Rerum novarum*, era conscient de complir un deure propi del seu ministeri en projectar la llum de l'evangeli sobre les qüestions socials del seu temps.

Dir que el *desenvolupament és vocació* equival a reconèixer, per una part, que neix d'una crida transcendent i, per una altra, que és incapaç de donar-se el seu significat últim per si mateix. Amb bons motius, la paraula *vocació* apareix novament en un altre passatge de l'encíclica, on s'afirma: «No hi ha, doncs, més que un humanisme veritable que s'obre a l'Absolut en el reconeixement d'una vocació que dóna la idea vertadera de la vida humana.» Aquesta visió del progrés és el cor de la *Populorum progressio* i motiva totes les reflexions de Pau VI sobre la llibertat, la veritat i la caritat en el desenvolupament. És també la raó principal per la qual aquella encíclica encara és actual en els nostres dies.

17. La vocació és una crida que requereix una resposta lliure i responsable. El *desenvolupament humà integral suposa la llibertat responsable* de la persona i els pobles: cap estructura no pot garantir aquest desenvolupament des de fora i per damunt de la responsabilitat humana. Els «messianismes prometedors, però forjats d'il·lusions» fonamenten sempre les seves propostes en la negociació de la dimensió transcendent del desenvolupament, segurs de tenir-ho tot a la seva disposició. Aquesta falsa

seguretat es converteix en debilitat, perquè comporta el sotmetiment de l'home, reduït a un mitjà per al desplegament, mentre que la humilitat de qui acull una vocació es transforma en vertadera autonomia, perquè fa lliure la persona. Pau VI no té dubte que hi ha obstacles i condicionaments que frenen el desenvolupament, però té també la certesa que «cadascú resta sempre, siguin quins siguin els influxos que sobre seu s'exerceixen, essent l'artífex principal del seu èxit o del seu fracàs». Aquesta llibertat es refereix al desenvolupament que tenim davant nostre però, al mateix temps, també a les situacions de subdesenvolupament, que no són fruit de la casualitat o d'una necessitat històrica, sinó que depenen de la responsabilitat humana. Per això, «els pobles famolencs interpel·len avui, amb accent dramàtic, els pobles opulents». També això és vocació, com a crida d'homes lliures a homes lliures per a assumir una responsabilitat comuna. Pau VI percebia netament la importància de les estructures econòmiques i de les institucions, però s'adonava amb la mateixa claredat que la naturalesa d'aquestes institucions era ser instruments de la llibertat humana. Només si és lliure, el desenvolupament pot ser integralment humà; només en un règim de llibertat responsable pot créixer de manera adequada.

18. A més de la llibertat, el *desenvolupament humà integral com a vocació exigeix també que es respecti la veritat*. La vocació al progrés impulsa els homes a «fer, conèixer i tenir més per ser més». Però la qüestió és: què significa «ser més»? A aquesta pregunta, Pau VI respon indicant el que comporta essencialment l'«autèntic desenvolupament»: «Ha de ser integral, és a dir, promoure tots els homes i tot l'home.» En la concurrència entre les diferents visions de l'home, que, encara més que en la societat de Pau VI, es proposen també en la d'avui, la visió cristiana té la peculiaritat d'afirmar i justificar el valor incondicional de la persona humana i el sentit del seu creixement. La vocació cristiana al desenvolupament ajuda a cercar la promoció de tots els homes i de tot l'home. Pau VI escriu: «El que compta per a nosaltres és l'home, cada home, cada agrupació d'homes, fins la humanitat sencera.» La fe cristiana s'ocupa del desenvolupament, no sostenint-se en privilegis o posicions de poder, ni tampoc en els mèrits dels cristians, que certament s'han donat i també avui es donen, junt amb les seves limitacions naturals, sinó només en Crist, al qual ha de remetre's tota vocació autèntica al desenvolupament humà integral. *L'evangeli és un element fonamental del desenvolupament* perquè, en ell, Crist, «en la mateixa revelació del misteri del Pare i del seu amor, manifesta plenament l'home a l'home mateix». Amb els ensenyaments del seu Senyor, l'Església escruta els signes dels temps, els interpreta i ofereix al món «el que té com a propi: una visió global de l'home i de la humanitat». Precisament perquè Déu pronuncia el «sí» més gran a l'home, l'home no pot deixar d'obrir-se a la vocació divina per a realitzar el seu desenvolupament. La veritat del desenvolupament consisteix en la seva totalitat: si no és de tot l'home i de tots els homes, no és el veritable desenvolupament. Aquest és el missatge central de la *Populorum progressio*, vàlid avui i sempre. El desenvolupament humà integral en el pla natural, en ser resposta a una vocació de Déu creador, requereix la seva autenticació en «un humanisme transcendental, que dóna [a l'home] la seva major plenitud; aquesta és la finalitat suprema del desenvolupament personal». Per tant, la vocació cristiana a aquest desenvolupament comprèn tant el pla natural com el sobrenatural; aquest és el motiu pel qual, «quan Déu queda eclipsat, la nostra capacitat de reconèixer l'ordre natural, la finalitat i el "bé", comença a dissipar-se».

19. Finalment, la visió del desenvolupament com a vocació comporta que *el seu centre sigui la caritat*. En l'encíclica *Populorum progressio*, Pau VI va assenyalar que les causes del subdesenvolupament no són principalment d'ordre material. Ens va invitar a cercar-les en altres dimensions de l'home. En primer lloc, en la voluntat, que ben sovint es desentén dels deures de la solidaritat. Després, en el pensament, que no sempre sap orientar adequadament el desig. Per això, per aconseguir el desenvolupament calen «pensadors de reflexió profunda que cerquin un humanisme nou, el qual permeti l'home modern de trobar-se a ell mateix». Però això no és tot. El subdesenvolupament té una causa més important encara que la falta de pensament: és «la falta de fraternitat entre els homes i entre els pobles». Aquesta fraternitat, podran aconseguir-la alguna vegada els homes per ells mateixos? La societat cada cop més globalitzada ens fa més pròxims, però no més germans. La raó, per ella mateixa, és capaç d'acceptar la igualtat entre els homes i d'establir una convivència cívica entre ells, però no aconsegueix fundar la germanor, la qual neix d'una vocació transcendent de Déu Pare, el primer que ens ha estimat, i que ens ha ensenyat mitjançant el Fill que és la caritat fraterna. Pau VI, presentant els diversos nivells del procés de desenvolupament de l'home, va posar en el més alt, després d'haver esmentat la fe, «la unitat de la

caritat de Crist, que ens crida a tots a participar, com a fills, en la vida del Déu viu, Pare de tots els homes».

20. Aquestes perspectives obertes per la *Populorum progressio* continuen sent fonamentals per a donar vida i orientació al nostre compromís per al desenvolupament dels pobles. A més, la *Populorum progressio* subratlla reiteradament la *urgència de les reformes* i demana que, davant els grans problemes de la injustícia en el desenvolupament dels pobles, s'actui amb valor i sense demora. Aquesta *urgència ve imposada també per la caritat en la veritat*. És la caritat de Crist la que ens impulsa: «*C aritas Christi urget nos*» (2Co 5,14). Aquesta urgència no es deu només a l'estat de les coses, no es deriva només de l'allau dels esdeveniments i problemes, sinó del que està en joc: la necessitat d'aconseguir una autèntica fraternitat. Aconseguir aquesta meta és tan important que exigeix prendre-la en consideració per a comprendre-la a fons i mobilitzar-se concretament amb el «cor», a fi de fer canviar els processos econòmics i socials actuals en metes plenament humanes.

CAPÍTOL SEGON

EL DESENVOLUPAMENT HUMÀ EN EL NOSTRE TEMPS

21. Pau VI tenia una *visió articulada del desenvolupament*. Amb el terme *desenvolupament* va voler indicar per damunt de tot l'objectiu que els pobles sortissin de la fam, de la misèria, de les malalties endèmiques i de l'analfabetisme. Des del punt de vista econòmic, això significava la seva participació activa i en condicions d'igualtat en el procés econòmic internacional; des del punt de vista social, la seva evolució cap a societats solidàries i amb bon nivell de formació; des del punt de vista polític, la consolidació de règims democràtics capaços d'assegurar llibertat i pau. Després de tants anys, en veure amb preocupació el desenvolupament i la perspectiva de les crisis que se succeeixen en aquests temps, *ens preguntem fins a quin punt s'han complert les expectatives de Pau VI* seguint el model de desenvolupament que s'ha adoptat en les últimes dècades. Per tant, reconeixem que estava fundada la preocupació de l'Església per la capacitat de l'home merament tecnològic per a fixar objectius realistes i poder gestionar constantment i adequadament els instruments disponibles. El guany és útil si, com a mitjà, s'orienta a un fi que li doni un sentit, tant en la manera d'adquirir-lo com d'utilitzar-lo. L'objectiu exclusiu del benefici, quan és obtingut malament i sense el bé comú com a fi últim, corre el risc de destruir riquesa i crear pobresa. El desenvolupament econòmic que Pau VI desitjava era que produís un creixement real, extensible a tothom i concretament sostenible. És veritat que el desenvolupament ha estat i continua sent un factor positiu que ha tret de la misèria milers de milions de persones i que, últimament, ha donat a molts països la possibilitat de participar efectivament en la política internacional. Això no obstant, s'ha de reconèixer que el desenvolupament econòmic mateix ha estat, i ho està encara, afligit per *desviacions i problemes dramàtics* que la crisi actual ha posat encara més de manifest. Aquesta crisi ens posa improrrogablement davant decisions que afecten cada cop més el destí mateix de l'home, el qual, per altra part, no pot prescindir de la seva naturalesa. Les forces tècniques que es mouen, les interrelacions planetàries, els efectes perniciosos sobre l'economia real d'una activitat financera mal utilitzada i en bona part especulativa, els imponents fluxos migratoris, sovint provocats i després no gestionats adequadament, o l'explotació sense regles dels recursos de la terra, ens porta avui a reflexionar sobre les mesures necessàries per a solucionar problemes que no sols són nous respecte als afrontats pel papa Pau VI, sinó que també, i sobretot, tenen un efecte decisiu per al bé present i futur de la humanitat. Els aspectes de la crisi i les seves solucions, així com la possibilitat d'un nou desenvolupament futur, estan cada cop més interrelacionats, s'impliquen recíprocament, requereixen nous esforços de comprensió unitària i una *nova síntesi humanista*. Ens preocupa justament la complexitat i gravetat de la situació econòmica actual, però hem d'assumir amb realisme, confiança i esperança les noves responsabilitats que ens reclama la situació d'un món que necessita una profunda renovació cultural i el redescobriments de valors de fons sobre els quals construir un futur millor. La crisi ens obliga a revisar el nostre camí, a donar-nos noves regles i a trobar noves formes de compromís, a sostenir-nos en les experiències positives i a rebutjar les negatives. D'aquesta manera, la crisi es converteix en *ocasió de discernir i projectar d'una manera nova*. Convé afrontar les dificultats del present en aquesta clau, de manera confiada més que no pas resignada.

22. Avui, el quadre del desenvolupament es *desplega en múltiples àmbits*. Els actors i les causes, tant del subdesenvolupament com del desenvolupament, són múltiples; les culpes i els mèrits són molts i diferents. Això hauria de portar a alliberar-se de les ideologies, que ben sovint simplifiquen de manera artificiosa la realitat, i a examinar amb objectivitat la dimensió humana dels problemes. Com ja ho va assenyalar Joan Pau II, la línia de demarcació entre països rics i pobres ara no és tan neta com en els temps de la *Populorum progressio*. *La riquesa mundial creix en termes absoluts, però augmenten també les desigualtats*. Als països rics, noves categories socials s'empobreixen i neixen noves pobreses. A les zones més pobres, alguns grups gaudeixen d'un tipus de superdesenvolupament malgastador i consumista, que contrasta de manera inacceptable amb situacions persistents de misèria deshumanitzadora. Es continua produint «l'escàndol de les disparitats feridores». Lamentablement, hi ha corrupció i il·legalitat tant en el comportament de subjectes econòmics i polítics dels països rics, nous i antics, com en els països pobres. La falta de respecte dels drets humans dels treballadors és provocada a vegades per grans empreses multinacionals i també per grups de producció local. Les ajudes internacionals s'han desviat ben sovint de la seva finalitat per irresponsabilitats tant en els donants com en els beneficiaris. Podem trobar la mateixa articulació de responsabilitats també en l'àmbit de les causes immaterials o culturals del desenvolupament i el subdesenvolupament. Hi ha formes excessives de protecció dels coneixements per part dels països rics, a través d'una ocupació massa rígida del dret a la propietat intel·lectual, especialment en el camp sanitari. Al mateix temps, en alguns països pobres perduren models culturals i normes socials de comportament que frenen el procés de desenvolupament.

23. Avui, moltes àrees del planeta s'han desenvolupat, encara que de manera problemàtica i desigual, entrant a formar part del grup de les grans potències destinat a jugar un paper important en el futur. Però s'ha de subratllar que *no n'hi ha prou de progressar només des del punt de vista econòmic i tecnològic*. El desenvolupament necessita ser per damunt de tot autèntic i integral. Sortir del retard econòmic, que en si mateix és positiu, no soluciona la problemàtica complexa de la promoció de l'home, ni en els països protagonistes d'aquests avenços, ni en els països econòmicament ja desenvolupats, ni en els que encara són pobres, els quals poden patir, a més d'antigues formes d'explotació, les conseqüències negatives que es deriven d'un creixement marcat per desviacions i desequilibris.

Després de l'enfonsament dels sistemes econòmics i polítics dels països comunistes d'Europa Oriental i el final dels anomenats «blocs contraposats», hauria calgut un replantejament total del desenvolupament. Ho va demanar Joan Pau II, el qual l'any 1987 va indicar que l'existència d'aquests «blocs» era una de les principals causes del subdesenvolupament, perquè la política sostreïa recursos a l'economia i a la cultura, i la ideologia inhibia la llibertat. El 1991, després dels esdeveniments de 1989, va demanar també que la fi dels *blocs* es correspongués amb una nova manera de projectar globalment el desenvolupament, no sols en aquells països, sinó també a Occident i a les parts del món que s'estaven desenvolupant. Això ha passat només en part, i continua sent una obligació dur-ho a terme, potser aprofitant precisament les mesures necessàries per a superar els problemes econòmics actuals.

24. El món que Pau VI tenia davant seu, encara que el procés de socialització estigués ja avançat i pogués parlar d'una qüestió social que s'havia fet mundial, estava encara molt menys integrat que l'actual. L'activitat econòmica i la funció política es movien en gran part dins els mateixos termes i podien comptar, per tant, l'una amb l'altra. L'activitat productiva tenia lloc predominantment en els àmbits nacionals i les inversions financeres circulaven de forma força limitada amb l'estranger, de manera que la política de molts Estats podia fixar encara les prioritats de l'economia i, d'alguna forma, governar el seu curs amb els instruments que tenia a la seva disposició. Per aquest motiu, la *Populorum progressio* va assignar un paper central, encara que no exclusiu, als «poders públics».

A la nostra època, l'Estat es troba amb el deure d'afrontar les limitacions que posa a la seva sobirania el nou context economicocomercial i financer internacional, caracteritzat també per una creixent mobilitat dels capitals financers i dels mitjans de producció materials i immaterials. Aquest nou context ha modificat el poder polític dels Estats.

Avui, aprenent també la lliçó que prové de la crisi econòmica actual, en la qual els *poders públics* de l'Estat es veuen cridats directament a corregir errors i disfuncions, sembla més realista una renovada

valoració del seu paper i del seu poder, que han de ser sàviament reexaminats i revalorats, de manera que siguin capaços d'afrontar els desafiaments del món actual, fins i tot amb noves modalitats d'exercir-los. Amb un paper més ben ponderat dels poders públics, és previsible que s'enforteixin les noves formes de participació en la política nacional i internacional que s'esdevenen a través de l'actuació de les organitzacions de la societat civil; en aquest sentit, cal desitjar que hi hagi més atenció i participació en la *res publica* per part dels ciutadans.

25. Des del punt de vista social, als sistemes de protecció i previsió, ja existents en temps de Pau VI a molts països, els costa molt, i els costarà encara més en el futur, aconseguir els seus objectius de vertadera justícia social dins un quadre de forces profundament transformat. El mercat, en fer-se global, ha estimulat, sobretot en països rics, la recerca d'àrees on emplaçar la producció a baix cost a fi de reduir els preus de molts béns, augmentar el poder d'adquisició i accelerar per tant l'índex de creixement, centrat en un major consum en el propi mercat interior. Conseqüentment, el mercat ha estimulat noves formes de competència entre els Estats a fi d'atreure centres productius d'empreses estrangeres, adoptant diverses mesures, com una fiscalitat favorable i la falta de reglamentació del món del treball. Aquests processos han portat a la *reducció de la xarxa de seguretat social* a canvi de la recerca de majors avantatges competitius en el mercat global, amb greu perill per als drets dels treballadors, per als drets fonamentals de l'home i per a la solidaritat en les tradicionals formes de l'Estat social. Els sistemes de seguretat social poden perdre la capacitat de complir la seva tasca, tant en els països pobres, com en els emergents, i fins i tot en els ja desenvolupats des de fa temps. En aquest punt, les polítiques de balanç, amb els retalls a la despesa social, ben sovint promoguts també per les institucions financeres internacionals, poden deixar els ciutadans impotents davant riscos antics i nous; aquesta impotència augmenta per la falta de protecció eficaç per part de les associacions dels treballadors. El conjunt dels canvis socials i econòmics fa que les *organitzacions sindicals* tinguin més dificultats per a desenvolupar la seva tasca de representació dels interessos dels treballadors, també perquè els governs, per raons d'utilitat econòmica, limiten sovint les llibertats sindicals o la capacitat de negociació dels sindicats mateixos. Les xarxes de solidaritat tradicionals es veuen obligades a superar obstacles més grans. Per tant, la invitació de la doctrina social de l'Església, començant per la *Rerum novarum*, a donar vida a associacions de treballadors per a defensar els seus drets ha de ser respectada, avui més que ahir, donant per damunt de tot una resposta prompta i d'altres mires a la urgència d'establir noves sinergies en l'àmbit internacional i local.

La *mobilitat laboral*, associada a la desregulació generalitzada, ha estat un fenomen important, no exempt d'aspectes positius perquè estimula la producció de nova riquesa i l'intercanvi entre cultures diferents. Això no obstant, quan la incertesa sobre les condicions de treball a causa de la mobilitat i la desregulació es fa endèmica, sorgeixen formes d'inestabilitat psicològica, de dificultat per a crear camins propis coherents en la vida, inclòs el del matrimoni. Com a conseqüència, es produeixen situacions de deteriorament humà i de rebuig social. Respecte al que passava en la societat industrial del passat, l'atur provoca avui noves formes d'irrellevància econòmica, i l'actual crisi només pot empitjorar aquesta situació. El fet d'estar sense treball durant molt de temps, o la dependència prolongada de l'assistència pública o privada, mina la llibertat i la creativitat de la persona i les seves relacions familiars i socials, amb greus danys en el pla psicològic i espiritual. Voldria recordar a tothom, en especial als governants que s'ocupen de donar un aspecte renovat a l'ordre econòmic i social del món, que *el primer capital que s'ha de salvaguardar i valorar és l'home, la persona en la seva integritat*: «Perquè l'home és l'autor, el centre i el fi de tota la vida economicosocial.»

26. En el pla cultural, les diferències són encara més acusades que en l'època de Pau VI. En aquells moments, les cultures estaven generalment ben definides i tenien més possibilitats de defensar-se davant els intents de fer-les homogènies. Avui, les possibilitats d' *interacció entre les cultures* han augmentat notablement, donant lloc a noves perspectives de diàleg intercultural, un diàleg que, per a ser eficaç, ha de tenir com a punt de partida una presa de consciència de la identitat específica dels diversos interlocutors. Però no s'ha d'oblidar que la progressiva mercantilització dels intercanvis culturals augmenta avui un doble risc. Es nota, en primer lloc, un *eclecticisme cultural* assumit ben sovint de manera acrítica: es pensa en les cultures com a superposades les unes a les altres, substancialment equivalents i intercanviables. Això indueix a caure en un relativisme que en res no ajuda al veritable

diàleg intercultural; en el pla social, el relativisme cultural provoca que els grups culturals estiguin junts o convisquin, però separats, sense diàleg autèntic i, per tant, sense vertadera integració. Hi ha, en segon lloc, el perill oposat de *rebaixar la cultura* i homologar els comportaments i estils de vida. D'aquesta manera es perd el sentit profund de la cultura de les diferents nacions, de les tradicions dels diversos pobles, en el marc del qual la persona s'enfronta a les qüestions fonamentals de l'existència. L'eclecticisme i el baix nivell cultural coincideixen a separar la cultura de la naturalesa humana. Així, les cultures ja no saben trobar el seu lloc en una naturalesa que les transcendeix, i acaben per reduir l'home a mera dada cultural. Quan això passa, la humanitat corre nous riscos de submissió i manipulació.

27. En molts països pobres persisteix, i amenaça d'accentuar-se, l'extrema inseguretad de vida a causa de la falta d'alimentació: *la fam* causa encara moltes víctimes entre tants Llätzers als quals no se'ls consent asseure's a la taula del ric epuló, com en canvi Pau VI desitjava. *Donar de menjar als famolencs* (cf. Mt 25,35.37.42) és un imperatiu ètic per a l'Església universal, que respon als ensenyaments del seu fundador, el Senyor Jesús, sobre la solidaritat i el compartir. A més, en l'era de la globalització, eliminar la fam en el món s'ha convertit també en una meta que s'ha d'aconseguir per a salvaguardar la pau i l'estabilitat del planeta. La fam no depèn tant de l'escassetat material com de la insuficiència de recursos socials, el més important dels quals és de tipus institucional. És a dir, falta un sistema d'institucions econòmiques capaces, tant d'assegurar que es tingui accés a l'aigua i a l'àpat de manera regular i adequada des del punt de vista nutricional, com d'afrontar les exigències relacionades amb les necessitats primeres i amb les emergències de crisis alimentàries reals, provocades per causes naturals o per la irresponsabilitat política nacional i internacional. El problema de la inseguretad alimentària ha de ser plantejat en una perspectiva de llarg termini, eliminant les causes estructurals que la provoquen i promovent el desenvolupament agrícola dels països més pobres mitjançant inversions en infraestructures rurals, sistemes de reg, transports, organització dels mercats, formació i difusió de tècniques agrícoles apropiades, capaços d'utilitzar de la millor manera els recursos humans, naturals i socioeconòmics que es puguin obtenir preferiblement en el propi lloc, per assegurar així també la seva sostenibilitat a llarg termini. Tot això s'ha de dur a terme implicant les comunitats locals en les opcions i decisions referents a la terra de conreu. En aquesta perspectiva, podria ser útil tenir en compte les noves fronteres que s'han obert en l'ocupació correcta de les tècniques de producció agrícola tradicional, així com les més innovadores, en el cas que aquestes hagin estat reconegudes, després d'una adequada verificació, convenients, respectuoses de l'ambient i atentes a les poblacions més desfavorides. Al mateix temps, no s'hauria de descuidar la qüestió d'una reforma agrària equànime en els països en desenvolupament. El dret a l'alimentació i a l'aigua té un paper important per a aconseguir altres drets, començant en primer lloc pel dret primari a la vida. Per tant, és necessari que maduri una consciència solidària que consideri *l'alimentació i l'accés a l'aigua com a drets universals de tots els éssers humans, sense distincions ni discriminacions*. És important destacar, a més, que la via solidària envers el desenvolupament dels països pobres pot ser un projecte de solució de la crisi global actual, com ho han intuït en els últims temps homes polítics i responsables d'institucions internacionals. Donant suport als països econòmicament pobres mitjançant plans de finançament inspirat en la solidaritat, a fi que ells mateixos puguin satisfer les necessitats de béns de consum i desenvolupament dels propis ciutadans, no sols es pot produir un veritable creixement econòmic, sinó que es pot contribuir també a sostenir la capacitat productiva dels països rics, que corre perill de quedar compromesa per la crisi.

28. Un dels aspectes més destacats del desenvolupament actual és la importància del tema del *respecte a la vida*, que de cap manera no pot separar-se de les qüestions relacionades amb el desenvolupament dels pobles. És un aspecte que últimament està assumint cada cop més relleu, obligant-nos a ampliar el concepte de pobresa i de subdesenvolupament als problemes vinculats a l'acollida de la vida, sobretot on es veu impedita de diverses formes.

La situació de pobresa no sols provoca encara en moltes zones un alt índex de mortalitat infantil, sinó que a diverses parts del món persisteixen pràctiques de control demogràfic per part dels governs que ben sovint difonen la contracepció i arriben fins i tot a imposar també l'avortament. En els països econòmicament més desenvolupats, les legislacions contràries a la vida estan molt esteses i han condicionat ja els costums i la praxi, contribuint a difondre una mentalitat antinatalista, que molts cops es tracta de transmetre també a altres Estats com si fos un progrés cultural.

Algunes organitzacions no governamentals, a més, difonen l'avortament, promovent a vegades en els països pobres l'adopció de la pràctica de l'esterilització, fins i tot en dones a les quals no es demana el consentiment. A més, hi ha la sospita fundada que, a vegades, les ajudes al desenvolupament es condicionen a determinades polítiques sanitàries que impliquen de fet la imposició d'un fort control de la natalitat. Preocupen també tant les legislacions que accepten l'eutanàsia, com les pressions de grups nacionals i internacionals que reivindiquen el seu reconeixement jurídic.

L'obertura a la vida és al centre del veritable desenvolupament. Quan una societat s'encamina cap a la negació i la supressió de la vida, acaba per no trobar la motivació i l'energia necessària per a esforçar-se en el servei del veritable bé de l'home. Si es perd la sensibilitat personal i social per a acollir una nova vida, també es marceixen altres formes d'acollida profitoses per a la vida social. L'acollida de la vida forja les energies morals i capacita per a l'ajuda recíproca. Fomentant l'obertura a la vida, els pobles rics poden comprendre millor les necessitats dels que són pobres, evitar l'ocupació de grans recursos econòmics i intel·lectuals per a satisfer desitjos egoistes entre els propis ciutadans i promoure, al contrari, bones actuacions en la perspectiva d'una producció moralment sana i solidària, en el respecte del dret fonamental de cada poble i de cada persona a la vida.

29. Hi ha un altre aspecte de la vida d'avui, molt estretament unit al desenvolupament: la negació del *dret a la llibertat religiosa*. No em refereixo només a les lluites i conflictes que encara es produeixen en el món per motius religiosos, malgrat que a vegades la religió sigui només una cobertura per a raons d'un altre tipus, com l'afany de poder i riquesa. En efecte, avui es mata sovint en el nom sagrat de Déu, com molts cops ha manifestat i deplorat públicament el meu predecessor Joan Pau II i jo mateix. La violència frena el desenvolupament autèntic i impedeix l'evolució dels pobles cap a un major benestar socioeconòmic i espiritual. Això passa especialment amb el terrorisme d'inspiració fonamentalista, que causa dolor, devastació i mort, bloqueja el diàleg entre les nacions i desvia grans recursos del seu treball pacífic i civil. Això no obstant, s'ha d'afegir que, a més del fanatisme religiós que impedeix l'exercici del dret a la llibertat de religió en alguns ambients, també la promoció programada de la indiferència religiosa o de l'ateisme pràctic per part de molts països contrasta amb les necessitats del desenvolupament dels pobles, sotraient-los béns espirituals i humans. *Déu és el garant del veritable desenvolupament de l'home* pel fet que, havent-lo creat a la seva imatge, funda també la seva dignitat transcendent i alimenta el seu anhel constitutiu de «ser més». L'ésser humà no és un àtom perdut en un univers casual, sinó una criatura de Déu, a qui ell ha volgut donar una ànima immortal i a la qual ha estimat des de sempre. Si l'home fos fruit només de l'atzar o de la necessitat, o si hagués de reduir les seves aspiracions a l'horitzó angost de les situacions en què viu, si tot fos únicament història i cultura, i l'home no tingués una naturalesa destinada a transcendir-se en una vida sobrenatural, podria parlar-se d'increment o d'evolució, però no de desenvolupament. Quan l'Estat promou, ensenya, o fins i tot imposa formes d'ateisme pràctic, priva els seus ciutadans de la força moral i espiritual indispensable per a comprometre's en el desenvolupament humà integral i els impedeix avançar amb renovat dinamisme en el seu compromís en favor d'una resposta humana més generosa a l'amor diví. I també es dona el cas que països econòmicament desenvolupats o emergents exportin als països pobres, en el context de les seves relacions culturals, comercials i polítiques, aquesta visió restringida de la persona i el seu destí. Aquest és el dany que el «superdesenvolupament» produeix al desenvolupament autèntic, quan va acompanyat pel «subdesenvolupament moral».

30. En aquesta línia, el tema del desenvolupament humà integral adquireix un abast encara més complex: la correlació entre els seus múltiples elements exigeix un esforç perquè *els diferents àmbits del saber humà siguin interactius*, amb vista a la promoció d'un vertader desenvolupament dels pobles. Ben sovint, es creu que n'hi ha prou a aplicar el desenvolupament o les mesures socioeconòmiques corresponents mitjançant una actuació comuna. Això no obstant, aquest actuar comú necessita ser orientat, perquè «tota acció social implica una doctrina». Tenint en compte la complexitat dels problemes, és obvi que les diferents disciplines han de col·laborar en una interdisciplinarietat ordenada. La caritat no exclou el saber, més aviat l'exigeix, el promou i l'anima des de dins. El saber mai no és només obra de la intel·ligència. Certament, pot reduir-se a càlcul i experimentació, però si vol ser saviesa capaç d'orientar l'home a la llum dels primers principis i del seu fi últim, ha de ser «assaonat» amb la «sal» de la caritat. Sense el saber, el fer és cec, i el saber és estèril sense l'amor. En efecte, «qui està animat per una

vertadera caritat és enginyós per a descobrir les causes de la misèria, per a trobar els mitjans de combatre-la, per a vèncer-la amb intrepidesa». En afrontar els fenòmens que tenim al davant, la caritat en la veritat exigeix per damunt de tot conèixer i entendre, conscients i respectuosos de la competència específica de cada àmbit del saber. La caritat no és un afegit posterior, gairebé com un apèndix al treball ja conclòs de les diferents disciplines, sinó que hi dialoga des del principi. Les exigències de l'amor no contradiuen les de la raó. El saber humà és insuficient i les conclusions de les ciències no podran indicar per si mateixes el camí cap al desenvolupament integral de l'home. Sempre cal llançar-se més enllà: ho exigeix la caritat en la veritat. Però anar més enllà mai no significa prescindir de les conclusions de la raó, ni contradir els seus resultats. No hi ha la intel·ligència i després l'amor: hi ha *l'amor ric en intel·ligència i la intel·ligència plena d'amor*.

31. Això significa que la valoració moral i la investigació científica han de créixer juntes, i que la caritat ha d'animar-les en un conjunt interdisciplinari harmònic, fet d'unitat i distinció. La doctrina social de l'Església, que té «*una important dimensió interdisciplinària*», pot exercir en aquesta perspectiva una funció d'eficàcia extraordinària. Permet a la fe, a la teologia, a la metafísica i a les ciències trobar el seu lloc dins una col·laboració al servei de l'home. La doctrina social de l'Església exerceix especialment en això la seva dimensió sapiencial. Pau VI va veure amb claredat que una de les causes del subdesenvolupament és una falta de saviesa, de reflexió, de pensament capaç d'elaborar una síntesi orientadora, i que requereix «una clara visió de tots els aspectes econòmics, socials, culturals i espirituals». L'excessiva sectorització del saber, el tancament de les ciències humanes a la metafísica, les dificultats del diàleg entre les ciències i la teologia, no sols malmeten el desenvolupament del saber, sinó també el desenvolupament dels pobles, perquè, quan això passa, s'obstaculitza la visió de tot el bé de l'home en les diferents dimensions que el caracteritzen. És indispensable «ampliar el nostre concepte de raó i del seu ús» per a aconseguir ponderar adequadament tots els termes de la qüestió del desenvolupament i de la solució dels problemes socioeconòmics.

32. Les grans novetats que presenta avui el quadre del desenvolupament dels pobles plantegen en molts casos l'exigència de *noves solucions*, les quals han de cercar-se, alhora, en el respecte de les lleis pròpies de cada cosa i a la llum d'una visió integral de l'home que reflecteixi els diversos aspectes de la persona humana, considerada amb la mirada purificada per la caritat. Així es descobriren convergències singulars i possibilitats concretes de solució, sense renunciar a cap component fonamental de la vida humana.

La dignitat de la persona i les exigències de la justícia requereixen, sobretot avui, que les opcions econòmiques no facin augmentar de manera excessivament i moralment inacceptable les desigualtats i que es continuï cercant com a *prioritat l'objectiu de l'accés al treball* per part de tots, o que el mantinguin. Pensant-ho bé, això és també una exigència de la «*raó econòmica*». L'augment sistèmic de les desigualtats entre grups socials dins un mateix país i entre les poblacions dels diferents països, és a dir, l'augment massiu de la pobresa relativa, no sols tendeix a erosionar la cohesió social i, d'aquesta manera, posar en perill la democràcia, sinó que té també un impacte negatiu en el pla econòmic pel desgast progressiu del «*capital social*», és a dir, del conjunt de relacions de confiança, fiabilitat i respecte de les normes, que són indispensables en tota convivència civil.

La ciència econòmica ens diu també que una situació d'inseguretat estructural dóna origen a actituds antiproductives i al malbaratament de recursos humans, pel fet que el treballador tendeix a adaptar-se passivament als mecanismes automàtics, en comptes de donar espai a la creativitat. També sobre aquest punt hi ha una convergència entre ciència econòmica i valoració moral. Els *costos humans són sempre també costos econòmics* i les disfuncions econòmiques comporten igualment costos humans.

A més, s'ha de recordar que rebaixar les cultures a la dimensió tecnològica, encara que pot afavorir l'obtenció de beneficis a curt termini, a la llarga obstaculitza l'enriquiment mutu i les dinàmiques de col·laboració. És important distingir entre consideracions econòmiques o sociològiques a curt i llarg termini. Reduir el nivell de tutela dels drets dels treballadors i renunciar a mecanismes de redistribució del rèdit a fi que el país adquireixi més competitivitat internacional, impedeixen consolidar un desenvolupament durador. Per tant, s'han de valorar atentament les conseqüències que tenen sobre les

persones les tendències actuals cap a una economia de curt, a vegades brevíssim, termini. Això exigeix «una nova i més profunda reflexió sobre el sentit de l'economia i dels seus fins», a més d'una profunda revisió amb amplitud de mires del model de desenvolupament, per a corregir-ne les disfuncions i desviacions. Ho exigeix, en realitat, l'estat de salut ecològica del planeta; ho requereix sobretot la crisi cultural i moral de l'home, els símptomes de la qual són evidents arreu del món des de fa temps.

33. Més de quaranta anys després de la *Populorum progressio*, el seu argument de fons, el progrés, *continua sent encara un problema obert*, que s'ha fet més agut i peremptori per la crisi economicofinancera que s'està produint. Encara que algunes zones del planeta que sofrien la pobresa han experimentat canvis notables en termes de creixement econòmic i participació en la producció mundial, altres viuen encara en una situació de misèria comparable a la que hi havia en temps de Pau VI i, en algun cas, pot dir-se que pitjor. És significatiu que algunes causes d'aquesta situació fossin ja assenyalades a la *Populorum progressio*, com per exemple, els alts aranzels duaners imposats pels països econòmicament desenvolupats, que encara impedeixen als productes procedents dels països pobres arribar als mercats dels països rics. En canvi, altres causes que l'Encíclica només va apuntar, han adquirit després més relleu. Aquest és el cas de la valoració del procés de descolonització, llavors en ple auge. Pau VI desitjava un itinerari autònom que es recorregués en pau i llibertat. Després de més de quaranta anys, hem de reconèixer com n'ha estat, de difícil, aquest recorregut, tant per noves formes de colonialisme i dependència d'antics i nous països hegemònics, com per greus irresponsabilitats internes en els països mateixos que s'han independitzat.

La novetat principal ha estat l' *esclat de la interdependència planetària*, ja comunament anomenada globalització. Pau VI ho havia previst parcialment, però és sorprenent l'abast i la impetuositat del seu auge. Sorgit en els països econòmicament desenvolupats, aquest procés ha implicat per la seva naturalesa totes les economies. Ha estat el motor principal perquè regions senceres superessin el subdesenvolupament i és, de per si, una gran oportunitat. Això no obstant, sense la guia de la caritat en la veritat, aquest impuls planetari pot contribuir a crear risc de danys fins ara desconeguts i noves divisions en la família humana. Per això, la caritat i la veritat ens plantegen un compromís inèdit i creatiu, certament molt vast i complex. Es tracta d' *eixamplar la raó i fer-la capaç de conèixer i orientar aquestes noves i imponents dinàmiques*, animant-les en la perspectiva d'aquesta «civilització de l'amor», de la qual Déu ha posat la llavor en cada poble i en cada cultura.

CAPÍTOL TERCER

FRATERNITAT, DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I SOCIETAT CIVIL

34. La *caritat en la veritat* posa l'home davant la sorprenent experiència del do. La gratuïtat és en la seva vida de moltes maneres, encara que sovint passa desapercibuda a causa d'una visió de l'existència que anteposa a tot la productivitat i la utilitat. L'ésser humà està fet per al do, el qual manifesta i desenvolupa la seva dimensió transcendent. A vegades, l'home modern té l'errònia convicció de ser l'únic autor d'ell mateix, de la seva vida i de la societat. És una presumció fruit del tancament egoista en si mateix, que procedeix —per dir-ho amb una expressió creient— del *pecat dels orígens*. La saviesa de l'Església ha invitat sempre a no oblidar la realitat del pecat original, ni tan sols en la interpretació dels fenòmens socials i en la construcció de la societat: «Ignorar que l'home té una naturalesa ferida, inclinada al mal, dóna lloc a greus errors en el domini de l'educació, de la política, de l'acció social i dels costums.» Fa temps que l'economia forma part del conjunt dels àmbits en què es manifesten els efectes perniciosos del pecat. Els nostres dies ens n'ofereixen una prova evident. Creure's autosuficient i capaç d'eliminar per si mateix el mal de la història ha induït l'home a confondre la felicitat i la salvació amb formes immanents de benestar material i d'actuació social. A més, l'exigència de l'economia de ser autònoma, de no estar subjecta a «ingerències» de caràcter moral, ha portat l'home a abusar dels instruments econòmics fins i tot de manera destructiva. Amb el pas del temps, aquestes postures han desembocat en sistemes econòmics, socials i polítics que han tiranitzat la llibertat de la persona i dels organismes socials i que, precisament per això, no han estat capaços d'assegurar la justícia que prometien. Com ho he

afirmat en l'encíclica *Spe salvi*, s'elimina així de la història l'esperança *crisiana*, que això no obstant és un poderós recurs social al servei del desenvolupament humà integral, en la llibertat i en la justícia. L'esperança sosté la raó i li dóna força per a orientar la voluntat. És ja present en la fe, que la suscita. La caritat en la veritat es nodreix d'ella i, al mateix temps, la manifesta. En ser un do absolutament gratuït de Déu, irromp en la nostra vida com quelcom que no es deu, que transcendeix tota llei de justícia. Per la seva naturalesa, el do supera el mèrit, la seva norma és sobreabundant. Ens precedeix en la nostra pròpia ànima com a signe de la presència de Déu en nosaltres i de les seves expectatives amb nosaltres. La veritat, que, com la caritat, és do, ens supera, com ho ensenya sant Agustí. Fins i tot la nostra veritat, la de la nostra consciència personal, en primer lloc, ens ha estat «donada». En efecte, en tot procés cognitiu la veritat no és produïda per nosaltres, sinó que es troba o, millor encara, es rep. Com l'amor, «no neix del pensament o de la voluntat, sinó que en cert sentit s'imposa a l'ésser humà».

En ser un do rebut per tothom, la caritat en la veritat és una força que funda la comunitat, unifica els homes de manera que no hi hagi barreres o límits. La comunitat humana pot ser organitzada per nosaltres mateixos, però mai no podrà ser només amb les pròpies forces una comunitat plenament fraternal ni aspirar a superar les fronteres, o convertir-se en una comunitat universal. La unitat del gènere humà, la comunió fraternal més enllà de tota divisió, neix de la paraula de Déu-amor que ens convoca. En afrontar aquesta qüestió decisiva, hem de precisar, d'una banda, que la lògica del do no exclou la justícia ni s'hi juxtaposa com un afegit extern en un segon moment i, d'altra, que el desenvolupament econòmic, social i polític necessita, si vol ser autènticament humà, donar espai al *principi de gratuïtat* com a expressió de fraternitat.

35. Si hi ha confiança recíproca i generalitzada, el *mercat* és la institució econòmica que permet la trobada entre les persones, com agents econòmics que utilitzen el contracte com a norma de les seves relacions i que intercanvien béns i serveis de consum per a satisfer les seves necessitats i desitjos. El mercat està subjecte als principis de l'anomenada *justícia commutativa*, que regula precisament la relació entre donar i rebre entre iguals. Però la doctrina social de l'Església no ha deixat mai de subratllar la importància de la *justícia distributiva* i de la *justícia social* per a l'economia de mercat, no sols perquè és dins un context social i polític més ampli, sinó també per la trama de relacions en què es desenvolupa. En efecte, si el mercat es regeix únicament pel principi de l'equivalència del valor dels béns que s'intercanvien, no arriba a produir la cohesió social que necessita per al seu bon funcionament. *Sense formes internes de solidaritat i de confiança recíproca, el mercat no pot acomplir plenament la seva funció econòmica*. Avui, precisament, aquesta confiança ha fallat, i aquesta pèrdua de confiança és quelcom realment greu.

Pau VI subratlla oportunitat en la *Populorum progressio* que el sistema econòmic mateix s'hauria avantatjat amb la pràctica generalitzada de la justícia, perquè els primers beneficiaris del desenvolupament dels països pobres haurien estat els països rics. No es tracta només de posar remei al mal funcionament amb les ajudes. No s'ha de considerar els pobres com un «farcell», sinó com una riquesa fins i tot des del punt de vista estrictament econòmic. Això no obstant, s'ha de considerar equivocada la visió dels qui pensen que l'economia de mercat té necessitat estructural d'una quota de pobresa i de subdesenvolupament per a funcionar millor. Al mercat li interessa promoure l'emancipació, però no pot aconseguir-ho per ell mateix, perquè no pot produir el que és fora del seu abast. Ha de treure forces morals d'altres instàncies que siguin capaces de generar-les.

36. L'activitat econòmica no pot resoldre tots els problemes socials ampliant sense més la *lògica mercantil*. Ha d'estar *ordenada a la consecució del bé comú*, que és responsabilitat sobretot de la comunitat política. Per tant, s'ha de tenir present que separar la gestió econòmica, a la qual correspondria únicament produir riquesa, de l'acció política, que tindria el paper d'aconseguir la justícia mitjançant la redistribució, és causa de greus desequilibris.

L'Església sosté sempre que l'activitat econòmica no ha de considerar-se antisocial. Per això, el mercat no és ni s'ha de convertir en l'àmbit on el més fort sotmeti el més feble. La societat no ha de protegir-se del mercat, pensant que el seu desenvolupament comporta *ipso facto* la mort de les relacions autènticament humanes. És cert que el mercat pot orientar-se en sentit negatiu, però no per la pròpia

naturalesa, sinó per una certa ideologia que el guia en aquest sentit. No s'ha d'oblidar que el mercat no existeix en el seu estat pur, s'adapta a les configuracions culturals que el concreten i condicionen. En efecte, l'economia i les finances, pel fet de ser instruments, poden ser mal utilitzats quan qui els gestiona té només referències egoistes. D'aquesta manera, es pot arribar a transformar mitjans de per si bons en perniciosos. El que produeix aquestes conseqüències és la raó enfosquida de l'home, no el mitjà com a tal. Per això, no s'han de fer retrets al mitjà o instrument sinó a l'home, a la seva consciència moral i a la seva responsabilitat personal i social.

La doctrina social de l'Església sosté que es poden viure relacions autènticament humanes, d'amistat i de sociabilitat, de solidaritat i de reciprocitat, també dins l'activitat econòmica i no sols a fora o «després» d'ella. El sector econòmic no és ni èticament neutre ni inhumà o antisocial per naturalesa. És una activitat de l'home i, precisament perquè és humana, ha de ser articulada i institucionalitzada èticament.

El gran desafiament que tenim, plantejat per les dificultats del desenvolupament en aquest temps de globalització i agreujat per la crisi econòmicofinancera actual, és mostrar, tant en l'ordre de les idees com dels comportaments, que no sols no es poden oblidar o debilitar els principis tradicionals de l'ètica social, com la transparència, l'honestedat i la responsabilitat, sinó que en les *relacions mercantils el principi de gratuïtat* i la lògica del do, com a expressions de fraternitat, poden i han de *tenir espai en l'activitat econòmica ordinària*. Aquesta és una exigència de l'home en el moment actual, però també de la raó econòmica mateixa. Una exigència de la caritat i de la veritat al mateix temps.

37. La doctrina social de l'Església ha sostingut sempre que *la justícia afecta totes les fases de l'activitat econòmica*, perquè en tot moment té a veure amb l'home i amb els seus drets. L'obtenció de recursos, el finançament, la producció, el consum i totes les fases del procés econòmic tenen ineludiblement implicacions morals. Així, *tota decisió econòmica té conseqüències de caràcter moral*. Ho confirmen les ciències socials i les tendències de l'economia contemporània. Fa algun temps, potser es podia confiar primer a l'economia la producció de riquesa i assignar després a la política la tasca de la seva distribució. Avui resulta més difícil, atès que les activitats econòmiques no es limiten a territoris definits, mentre que les autoritats governatives continuen sent sobretot locals. A més, les normes de justícia han de ser respectades des del principi i durant el procés econòmic, i no sols després o col·lateralment. Per a això cal que en el mercat es doni cabuda a activitats econòmiques de subjectes que opten lliurement per exercir la seva gestió moguts per principis diferents del mer benefici, sense renunciar per això a produir valor econòmic. Molts plantejaments econòmics provinents d'iniciatives religioses i laiques demostren que això és realment possible.

En l'època de la globalització, l'economia reflecteix models competitiu vinculats a cultures molt diverses entre elles. El comportament econòmic i empresarial que se'n desprèn té en comú principalment el respecte de la justícia commutativa. Indubtablement, la *vida econòmica té necessitat del contracte* per a regular les relacions d'intercanvi entre valors equivalents. Però necessita igualment *lleis justes i formes de redistribució* guiades per la política, a més d'obres caracteritzades per l' *esperit del do*. L'economia globalitzada sembla privilegiar la primera lògica, la de l'intercanvi contractual, però directament o indirecta demostra que necessita les altres dues, la lògica de la política i la lògica del do sense contrapartida.

38. En la *Centesimus annus*, el meu predecessor Joan Pau II va assenyalar aquesta problemàtica en advertir la necessitat d'un sistema basat en tres instàncies: el *mercat*, l' *Estat* i la *societat civil*. Va considerar que la societat civil era l'àmbit més apropiat per a una *economia de la gratuïtat* i de la fraternitat, sense negar-la en els altres dos àmbits. Avui podem dir que la vida econòmica ha de ser compresa com una realitat de múltiples dimensions: en totes elles, encara que en mesura diferent i amb modalitats específiques, ha d'haver-hi respecte a la reciprocitat fraterna. En l'època de la globalització, l'activitat econòmica no pot prescindir de la gratuïtat, que fomenta i estén la solidaritat i la responsabilitat per la justícia i el bé comú en les seves diverses instàncies i agents. Es tracta, en definitiva, d'una forma concreta i profunda de democràcia econòmica. La solidaritat és en primer lloc que tothom se senti responsable de tothom; per tant no se la pot deixar només a les mans de l'Estat. Mentre abans es podia pensar que el primer de tot era aconseguir la justícia i que la gratuïtat venia després com un

complement, avui és necessari dir que sense la gratuïtat no s'aconsegueix ni tan sols la justícia. Es requereix, per tant, un mercat en el qual puguin operar lliurement, amb igualtat d'oportunitats, empreses que persegueixen fins institucionals diversos. Al costat de l'empresa privada, orientada al benefici, i els diferents tipus d'empresa pública, han de poder-se establir i desenvolupar aquelles organitzacions productives que persegueixen fins mutualistes i socials. De la seva recíproca interacció en el mercat es pot esperar una mena de combinació entre els comportaments d'empresa i, amb ella, una atenció més sensible a una *civilització de l'economia*. En aquest cas, caritat en la veritat significa la necessitat de donar forma i organització a les iniciatives econòmiques que, sense renunciar al benefici, volen anar més enllà de la lògica de l'intercanvi de coses equivalents i del lucre com a fi en si mateix.

39. Pau VI demanava a la *Populorum progressio* que s'arribés a un *model d'economia de mercat capaç d'incloure, almenys tendencialment, tots els pobles, i no sols els particularment dotats*. Demanava un compromís per a promoure un món més humà per a tothom, un món «on tots hagin de donar i rebre, sense que el progrés dels uns sigui un obstacle per al desplegament dels altres». Així, estenia al pla universal les mateixes exigències i aspiracions que la *Rerum novarum*, escrita com a conseqüència de la revolució industrial, quan es va afirmar per primera vegada la idea —segurament avançada per a aquell temps— que l'ordre civil, per a sostenir-se, necessitava la intervenció redistributiva de l'Estat. Avui, aquesta visió de la *Rerum novarum*, a més d'estar posada en crisi pels processos d'obertura dels mercats i de les societats, es mostra incompleta per a satisfer les exigències d'una economia plenament humana. El que la doctrina de l'Església ha sostingut sempre, partint de la seva visió de l'home i de la societat, és necessari també avui per a les dinàmiques característiques de la globalització.

Quan la lògica del mercat i la lògica de l'Estat es posen d'acord per a mantenir el monopoli dels seus àmbits d'influència respectius, es debilita a la llarga la solidaritat en les relacions entre els ciutadans, la participació i el sentit de pertinença, que no s'identifiquen amb el «donar per tenir», propi de la lògica de la compravenda, ni amb el «donar per deure», propi de la lògica de les intervencions públiques, que l'Estat imposa per llei. La victòria sobre el subdesenvolupament requereix actuar no sols en la millora de les transaccions basades en la compravenda, o en les transferències de les estructures assistencials de caràcter públic, sinó sobretot en l' *obertura progressiva en el context mundial a formes d'activitat econòmica caracteritzada per certs marges de gratuïtat i de comunió*. El binomi exclusiu mercat-Estat corroeix la sociabilitat, mentre que les formes d'economia solidària, que troben el seu millor terreny en la societat civil encara que no s'hi redueixen, creen sociabilitat. El mercat de la gratuïtat no existeix i les actituds gratuïtes no es poden prescriure per llei. Això no obstant, tant el mercat com la política tenen necessitat de persones obertes al do recíproc.

40. Les actuals dinàmiques econòmiques internacionals, caracteritzades per greus distorsions i disfuncions, requereixen també *canvis profunds en la manera d'entendre l'empresa*. Antigues modalitats de la vida empresarial van desapareixent, mentre d'altres de més prometedores es perfilen a l'horitzó. Un dels riscos més grans és sens dubte que l'empresa respongui gairebé exclusivament a les expectatives dels inversors en detriment de la seva dimensió social. A causa del seu creixement continu i de la necessitat de capitals més alts, cada cop són menys les empreses que depenen d'un únic empresari estable que se senti responsable a llarg termini, i no sols per poc temps, de la vida i els resultats de la seva empresa, i cada cop són menys les empreses que depenen d'un únic territori. A més, l'anomenada deslocalització de l'activitat productiva pot atenuar en l'empresari el sentit de responsabilitat respecte als interessats, com els treballadors, els proveïdors, els consumidors, així com al medi ambient i a la societat més àmplia que l'envolta, en favor dels accionistes, que no estan subjectes a un espai concret i gaudeixen per tant d'una mobilitat extraordinària. El mercat internacional dels capitals, en efecte, ofereix avui una gran llibertat d'acció. Això no obstant, també és cert que s'està estenent la consciència de la necessitat d'una «responsabilitat social» més àmplia de l'empresa. Encara que no tots els plantejaments ètics que guien avui el debat sobre la responsabilitat social de l'empresa són acceptables segons la perspectiva de la doctrina social de l'Església, és cert que es va difonent cada cop més la convicció segons la qual la *gestió de l'empresa no pot tenir en compte únicament l'interès dels seus propietaris, sinó també el de tots els altres subjectes que contribueixen a la vida de l'empresa*: treballadors, clients, proveïdors dels diversos elements de producció, la comunitat de referència. En els últims anys s'ha notat el creixement d'una classe cosmopolita de mànager, que sovint respon només a les pretensions dels

nous accionistes de referència compostos generalment per fons anònims que estableixen la seva retribució. Però també hi ha molts mànagers avui que, amb una anàlisi més previsor, s'adonen cada cop més dels profunds llaços de la seva empresa amb el territori o territoris en què desenvolupa la seva activitat. Pau VI invitava a valorar seriosament el dany que la transferència de capitals a l'estranger, per pur profit personal, pot ocasionar a la pròpia nació. Joan Pau II advertia que *invertir té sempre un significat moral*, a més d'econòmic. S'ha de reiterar que tot això manté la seva validesa en els nostres dies malgrat que el mercat de capitals hagi estat fortament liberalitzat i la moderna mentalitat tecnològica pugui induir a pensar que invertir és només un fet tècnic i no humà ni ètic. No es pot negar que un cert capital pot fer el bé quan s'inverteix a l'estranger en comptes de fer-ho a la pròpia pàtria. Però han de quedar fora de perill els vincles de justícia, tenint en compte també com s'ha format aquest capital i els perjudicis que comporta per a les persones el fet que no s'empra en els llocs on s'ha generat. S'ha d'evitar que la *utilització de recursos financers* estigui motivat per l'especulació i cedeixi a la temptació de cercar únicament un benefici immediat, en comptes de la sostenibilitat de l'empresa a llarg termini, el propi servei a l'economia real i la promoció, de manera adequada i oportuna, d'iniciatives econòmiques també als països necessitats de desenvolupament. Tampoc hi ha motius per a negar que la deslocalització, que porta amb ella inversions i formació, pot fer bé a la població del país que la rep. El treball i els coneixements tècnics són una necessitat universal. Això no obstant, no és lícit deslocalitzar únicament per a aprofitar condicions favorables particulars, o pitjor encara, per a explotar sense aportar a la societat local una vertadera contribució per al naixement d'un sistema productiu i social sòlid, factor imprescindible per a un desenvolupament estable.

41. Pel que fa a això, és útil observar que la *iniciativa empresarial* té, i ha d'assumir cada cop més, un *significat polivalent*. El predomini persistent del binomi mercat-Estat ens ha acostumat a pensar exclusivament en l'empresari privat de tipus capitalista d'una banda i en el directiu estatal per una altra. En realitat, la iniciativa empresarial s'ha d'entendre de manera articulada. Així ho revelen diverses motivacions metaeconòmiques. El fet de ser empresari, abans de tenir un significat professional, té un significat humà. És propi de tot treball vist com «*actus personae*» i per això és bo que tot treballador tingui la possibilitat de donar la pròpia aportació a la seva feina, de manera que ell mateix «sigui conscient que està treballant en alguna cosa pròpia». Per això, Pau VI ensenyava que «tot treballador és un creador». Precisament per a respondre a les exigències i a la dignitat de qui treballa, i a les necessitats de la societat, hi ha diversos tipus d'empreses, més enllà de la pura distinció entre «privat» i «públic». Cadascuna requereix i manifesta una capacitat d'iniciativa empresarial específica. Per a realitzar una economia que en el futur proper sàpiga posar-se al servei del bé comú nacional i mundial, és oportú tenir en compte aquest significat ampli d'iniciativa empresarial. Aquesta concepció més àmplia afavoreix l'intercanvi i la configuració mútua entre els diversos tipus d'iniciativa empresarial, amb traspàs de competències del món *non profit* al *profit* i viceversa, del públic al propi de la societat civil, del de les economies avançades al dels països en via de desenvolupament.

També l'«*autoritat política*» té un *significat polivalent*, que no es pot oblidar mentre es camina cap a la consecució d'un nou ordre economicoproductiu, socialment responsable i a la mesura de l'home. Així com es pretén conrear una iniciativa empresarial diferenciada en l'àmbit mundial, també s'ha de promoure una autoritat política repartida i que ha d'actuar en diversos plans. El mercat únic dels nostres dies no elimina el paper dels Estats, més aviat obliga els governs a una col·laboració recíproca més estreta. La saviesa i la prudència aconsellen no proclamar precipitadament la desaparició de l'Estat. En relació amb la solució de la crisi actual, el seu paper sembla destinat a créixer, recuperant moltes competències. Hi ha nacions on la construcció o reconstrucció de l'Estat continua sent un element clau per al seu desplegament. L'*ajuda internacional*, precisament dins un projecte inspirat en la solidaritat per a solucionar els actuals problemes econòmics, hauria de sostenir en primer lloc la consolidació dels sistemes constitucionals, jurídics i administratius en els països que encara no gaudeixen plenament d'aquests béns. Les ajudes econòmiques haurien d'anar acompanyades d'aquelles mesures destinades a reforçar les garanties pròpies d'un *Estat de dret*, un sistema d'ordre públic i de presons respectuosos dels drets humans i a consolidar institucions veritablement democràtiques. No cal que l'Estat tingui les mateixes característiques a tot arreu: l'enfortiment dels sistemes constitucionals febles pot anar acompanyat perfectament del desenvolupament d'altres instàncies polítiques no estatals, de caràcter cultural, social, territorial o religiós. A més, l'articulació de l'autoritat política en l'àmbit local, nacional o

internacional, és un dels camins privilegiats per a poder orientar la globalització econòmica. I també la manera d'evitar que aquesta mini de fet els fonaments de la democràcia.

42. A vegades es perceben actituds fatalistes davant la *globalització*, com si les dinàmiques que la produeixen procedissin de forces anònimes i impersonals o d'estructures independents de la voluntat humana. Pel que fa a això, és bo recordar que la globalització ha d'entendre's certament com un procés socioeconòmic, però no és aquesta la seva única dimensió. Després d'aquest procés més visible hi ha realment una humanitat cada cop més interrelacionada; hi ha persones i pobles per als quals el procés ha de ser d'utilitat i desenvolupament, gràcies al fet que tant els individus com la col·lectivitat assumeixen les seves respectives responsabilitats. La superació de les fronteres no és només un fet material, sinó també cultural, en les seves causes i en els seus efectes. Quan s'entén la globalització de manera determinista, es perden els criteris per a valorar-la i orientar-la. És una realitat humana i pot ser fruit de diversos corrents culturals que han de ser sotmesos a un discerniment. La veritat de la globalització com a procés i el seu criteri ètic fonamental vénen donats per la unitat de la família humana i el seu creixement en el bé. Per tant, cal esforçar-se incessantment per a afavorir una *orientació cultural personalista i comunitària, oberta a la transcendència, del procés d'integració planetària*.

Malgrat alguns aspectes estructurals innegables, però que no s'han d'absolutitzar, «la globalització no és, *a priori*, ni bona ni dolenta. Serà el que la gent en faci». Hem de ser els seus protagonistes, no les víctimes, procedint raonablement, guiats per la caritat i per la veritat. Oposar-se cegament a la globalització seria una actitud errònia, preconcebuda, que acabaria per ignorar un procés que té també aspectes positius, amb el risc de perdre una gran ocasió per a aprofitar les múltiples oportunitats de desenvolupament que ofereix. El procés de globalització, adequadament entès i gestionat, ofereix la possibilitat d'una gran redistribució de la riquesa a escala planetària com mai no s'havia vist abans; però, si es gestiona malament, pot incrementar la pobresa i la desigualtat, contagiant, a més, tot el món amb una crisi. Cal *corregir les disfuncions*, a vegades greus, que causen noves divisions entre els pobles i en el seu interior, de manera que la redistribució de la riquesa no comporti una redistribució de la pobresa, i fins i tot l'accentuï, com podria fer-nos témer també una mala gestió de la situació actual. Durant molt de temps s'ha pensat que els pobles pobres haurien de romandre ancorats en un estadi de desenvolupament preestablert o acontentar-se amb la filantropia dels pobles desenvolupats. Pau VI es va pronunciar contra aquesta mentalitat a la *Populorum progressio*. Els recursos materials disponibles per a treure aquests pobles de la misèria són avui potencialment més grans que abans, però se n'han servit principalment els països desenvolupats, que han pogut aprofitar millor la liberalització dels moviments de capitals i de treball. Per tant, la difusió d'àmbits de benestar en el món no hauria de ser obstaculitzada amb projectes egoistes, proteccionistes o dictats per interessos particulars. En efecte, la participació de països emergents o en via de desenvolupament permet avui gestionar millor la crisi. La transició que el procés de globalització comporta implica grans dificultats i perills, que només es podran superar si es pren consciència de l'esperit antropològic i ètic que en el fons impulsa la globalització envers metes d'humanització solidària. Desgraciadament, aquest esperit es veu ben sovint marginat i entès des de perspectives eticoculturals de caràcter individualista i utilitarista. La globalització és un fenomen multidimensional i polivalent, que exigeix ser comprès en la diversitat i en la unitat de totes les seves dimensions, inclosa la teològica. Això consentirà viure i *orientar la globalització de la humanitat en termes de relacionalitat, comunió i participació*.

CAPÍTOL QUART

DESENVOLUPAMENT DELS POBLES, DRETS I DEURES, AMBIENT

43. «La solidaritat universal, que és un fet i un benefici per a tots, és també un deure.» En l'actualitat, molts pretenen pensar que no deuen res a ningú, si no és a ells mateixos. Pensen que només són titulars de drets i ben sovint els costa madurar en la seva responsabilitat respecte al desenvolupament integral propi i aliè. Per això, és important urgir una nova reflexió sobre els *deures que els drets pressuposen, i sense els quals aquests es converteixen en quelcom arbitrari*. Avui es dona una profunda contradicció. Mentre, per un cantó, es reivindiquen presumptes drets, de caràcter arbitrari i innecessari, amb la

pretensió que les estructures públiques els reconeguin i promoguin, per un altre, hi ha drets elementals i fonamentals que s'ignoren i violen a gran part de la humanitat. S'aprecia ben sovint una relació entre la reivindicació del dret al superflu, i fins i tot a la transgressió i al vici, en les societats opulentes, i la carència de menjar, aigua potable i instrucció bàsiques o cures sanitàries elementals a certes regions del món subdesenvolupat i també a la perifèria de les grans ciutats. Aquesta relació consisteix en el fet que els drets individuals, desvinculats d'un conjunt de deures que els donin un sentit profund, es trasbalsen i donen lloc a una espiral d'exigències pràcticament il·limitada i sense criteris. L'exacerbació dels drets condueix a l'oblit dels deures, els quals delimiten els drets perquè remetent a un marc antropològic i ètic en la veritat del qual s'insereixen també els drets i així deixen de ser arbitraris. Per aquest motiu, els deures reforcen els drets i reclamen que se'ls defensi i promogui com un compromís al servei del bé. En canvi, si els drets de l'home es fonamenten només en les deliberacions d'una assemblea de ciutadans, poden ser canviats en qualsevol moment i, consegüentment, es relaxa en la consciència comuna el deure de respectar-los i mirar d'aconseguir-los. Els governs i els organismes internacionals poden oblidar llavors l'objectivitat i la qualitat de «no disponibles» dels drets. Quan això passa, es posa en perill el veritable desenvolupament dels pobles. Comportaments com aquests comprometen l'autoritat moral dels organismes internacionals, sobretot als ulls dels països més necessitats de desenvolupament. En efecte, aquests exigeixen que la comunitat internacional assumeixi com un deure ajudar-los a ser «artífexs del seu destí», és a dir, que assumeixin al seu torn obligacions. *Compartir els deures recíprocs mobilitza molt més que la mera reivindicació de drets.*

44. La concepció dels drets i dels deures pel que fa al desenvolupament, ha de tenir també en compte els problemes relacionats amb el *creixement demogràfic*. És un aspecte molt important del vertader desenvolupament, perquè afecta els valors irrenunciables de la vida i de la família. No és correcte considerar l'augment de població com la primera causa del subdesenvolupament, fins i tot des del punt de vista econòmic: n'hi ha prou a pensar, d'una banda, en la notable disminució de la mortalitat infantil i en l'augment de l'edat mitjana que s'esdevé en els països econòmicament desenvolupats, i, d'altra, en el signe de crisi que es perceben en les societats en què es constata una preocupant disminució de la natalitat. Òbviament, s'ha de continuar prestant l'atenció que cal a una procreació responsable que, d'altra part, és una contribució efectiva al desenvolupament humà integral. L'Església, que s'interessa pel veritable desenvolupament de l'home, l'exhorta a respectar els valors humans també en l'exercici de la sexualitat, la qual no pot quedar reduïda a un mer fet hedonista i lúdic, de la mateixa manera que l'educació sexual no es pot limitar a una instrucció tècnica, amb l'única preocupació de protegir els interessats d'eventuals contagis o del «risc» de procrear. Això equivaldria a empobrir i descuidar el significat profund de la sexualitat, que ha de ser en canvi reconegut i assumit amb responsabilitat per la persona i la comunitat. En efecte, la responsabilitat evita tant que es consideri la sexualitat com una simple font de plaer, com que es reguli amb polítiques de planificació forçosa de la natalitat. En ambdós casos es tracta de concepcions i polítiques materialistes, en les quals les persones acaben patint diverses formes de violència. Davant tot això, s'ha de ressaltar la competència primordial que en aquest camp tenen les famílies respecte de l'Estat i les seves polítiques restrictives, així com una adequada educació dels pares.

L'obertura moralment responsable a la vida és una riquesa social i econòmica. Grans nacions han pogut sortir de la misèria gràcies també al gran nombre i a la capacitat dels seus habitants. Contràriament, nacions en un temps florents passen ara per una fase d'incertesa, i en algun cas de decadència, precisament a causa del baix índex de natalitat, un problema crucial per a les societats de més benestar. La disminució dels naixements, a vegades per sota de l'anomenat «índex de relleu generacional», posa en crisi fins i tot els sistemes d'assistència social, augmenta els costos, minva la reserva de l'estalvi i, consegüentment, els recursos financers necessaris per a les inversions, redueix la disponibilitat de treballadors qualificats i disminueix la reserva de «cervells» als quals recórrer per a les necessitats de la nació. A més, les famílies petites, o a vegades molt petites, corren el risc d'empobrir les relacions socials i de no assegurar formes eficaces de solidaritat. Són situacions que presenten símptomes d'escassa confiança en el futur i de fatiga moral. Per això, es converteix en una necessitat social, i fins i tot econòmica, continuar proposant a les noves generacions la bellesa de la família i del matrimoni, la seva sintonia amb les exigències més profundes del cor i de la dignitat de la persona. En aquesta perspectiva, els Estats estan cridats a *establir polítiques que promoguin la centralitat i la integritat de la família*,

fundada en el matrimoni entre un home i una dona, cèl·lula primordial i vital de la societat, fent-se càrrec també dels seus problemes econòmics i fiscals, en el respecte de la seva naturalesa relacional.

45. Respondre a les exigències morals més profundes de la persona té també efectes beneficiosos importants en el pla econòmic. En efecte, *l'economia té necessitat de l'ètica per al seu funcionament correcte* ; no d'una ètica qualsevol, sinó d'una ètica amiga de la persona. Avui es parla molt d'ètica en el camp econòmic, bancari i empresarial. Sorgeixen centres d'estudi i programes formatius de *business ethics* ; es difon en el món desenvolupat el sistema de certificacions ètiques, seguint la línia del moviment d'idees nascut entorn de la responsabilitat social de l'empresa. Els bancs proposen comptes i fons d'inversió anomenats «ètics». Es desenvolupa un «finançament ètic», sobretot mitjançant el microcrèdit i, més en general, el microfinançament. Aquests processos són apreciats i mereixen un ampli suport. Els seus efectes positius arriben fins i tot a les àrees menys desenvolupades de la terra. Convé, això no obstant, elaborar un criteri de discerniment vàlid, perquè es nota un cert abús de l'adjectiu *ètic* que, emprat de manera genèrica, pot comprendre també continguts completament diferents, fins al punt de fer passar per ètiques decisions i opcions contràries a la justícia i al veritable bé de l'home.

En efecte, moltes coses depenen del sistema moral de referència. Sobre aquest aspecte, la doctrina social de l'Església ofereix una aportació específica, que es funda en la creació de l'home «a imatge de Déu» (Gn 1,27), quelcom que comporta la inviolable dignitat de la persona humana, així com el valor transcendent de les normes morals naturals. Una ètica econòmica que prescindeixi d'aquests dos pilars correria el perill de perdre inevitablement el seu significat i prestar-se així a ser instrumentalitzada; més concretament, correria el risc d'acomodar-se als sistemes economicofinancers existents, en comptes de corregir les seves disfuncions. A més, podria acabar fins i tot justificant el finançament de projectes no ètics. Cal, doncs, no recórrer a la paraula *ètica* d'una manera ideològicament discriminatòria, donant a entendre que no serien ètiques les iniciatives no etiquetades formalment amb aquesta qualificació. Convé esforçar-se

—l'observació aquí és essencial— no sols perquè sorgeixin sectors o segments «ètics» de l'economia o de les finances, sinó perquè tota l'economia i les finances siguin ètiques i ho siguin no per una etiqueta externa, sinó pel respecte d'exigències intrínseques de la pròpia naturalesa. Pel que fa a això, la doctrina social de l'Església parla amb claredat, recordant que l'economia, en totes les seves branques, és un sector de l'activitat humana.

46. Respecte al tema de la *relació entre empresa i ètica* , així com de l'evolució que està tenint el sistema productiu, sembla que la distinció fins ara més difosa entre empreses destinades al benefici (*profit*) i organitzacions sense ànim de lucre (*non profit*) ja no reflecteix plenament la realitat, ni és capaç d'orientar eficaçment el futur. En aquests últims decennis, ha anat sorgint una àmplia zona intermèdia entre els dos tipus d'empreses. Aquesta zona intermèdia està composta per empreses tradicionals que, això no obstant, subscriuen pactes d'ajuda a països endarrerits; per fundacions promogudes per empreses concretes; per grups d'empreses que tenen objectius d'utilitat social; per l'ampli món d'agents de l'anomenada economia civil i de comunió. No es tracta només d'un «tercer sector», sinó d'una nova i àmplia realitat composta, que implica el sector privat i públic i que no exclou el benefici, però el considera instrument per a objectius humans i socials. Que aquestes empreses distribueixin més o menys els beneficis, o que adoptin una configuració jurídica prevista per la llei o una altra, és secundari respecte a la seva disponibilitat per a concebre el guany com un instrument per a aconseguir objectius d'humanització del mercat i de la societat. Cal desitjar que aquestes noves formes d'empresa trobin a tots els països també un marc jurídic i fiscal adequat. Així, sense restar importància i utilitat econòmica i social a les formes tradicionals d'empresa, fan evolucionar el sistema cap a una assumpció més clara i plena dels deures per part dels agents econòmics. I no sols això. *La mateixa pluralitat de les formes institucionals d'empresa és el que promou un mercat més cívic i al mateix temps més competitiu* .

47. La potenciació dels diversos tipus d'empreses i, en particular, dels que són capaços de concebre el benefici com un instrument per a aconseguir objectius d'humanització del mercat i de la societat, cal portar-la a terme fins i tot en països exclosos o marginats dels circuits de l'economia global, on és molt important procedir amb projectes de subsidiarietat convenientment dissenyats i gestionats, que tendeixin a promoure els drets, però preveient sempre que s'assumeixin també les corresponents responsabilitats.

En les *iniciatives per al desplegament* ha de quedar fora de perill el principi de la *centralitat de la persona humana*, que és qui ha d'assumir en primer lloc el deure del desenvolupament. El que interessa principalment és la millora de les condicions de vida de les persones concretes d'una certa regió, perquè puguin satisfer aquells deures que la indigència no els permet observar actualment. La preocupació mai no pot ser una actitud abstracta. Els programes de desenvolupament, per a poder adaptar-se a les situacions concretes, han de ser flexibles; i les persones que se'n beneficiïn han d'implicar-se directament en la seva planificació i convertir-se en protagonistes de la seva realització. També cal aplicar els criteris de progressió i acompanyament —inclòs el seguiment dels resultats—, perquè no hi ha receptes universalment vàlides; depèn molt de la gestió concreta de les intervencions. «Constructors del propi desenvolupament, els pobles en són els primers responsables. Però no el realitzaran en l'aïllament.» Avui, amb la consolidació del procés de progressiva integració del planeta, aquesta exhortació de Pau VI encara és més vàlida. Les dinàmiques d'inclusió no tenen res de mecànic. Les solucions s'han d'ajustar a la vida dels pobles i de les persones concretes, basant-se en una valoració prudencial de cada situació. Al costat dels macroprojectes són necessaris els microprojectes i, sobretot, la mobilització efectiva de tots els subjectes de la societat civil, tant de les persones jurídiques com de les persones físiques.

La *cooperació internacional* necessita persones que participin en el procés del desenvolupament econòmic i humà, mitjançant la solidaritat de la presència, l'acompanyament, la formació i el respecte. Des d'aquest punt de vista, els organismes internacionals mateixos haurien de preguntar-se sobre l'eficàcia real dels seus aparells burocràtics i administratius, sovint massa costosos. A vegades, el destinatari de les ajudes resulta útil per a qui l'ajuda i, així, els pobres serveixen per a mantenir costosos organismes burocràtics, que destinen a la pròpia conservació un percentatge massa elevat d'aquests recursos que haurien de ser destinats al desenvolupament. Pel que fa a això, caldria desitjar que els organismes internacionals i les organitzacions no governamentals s'esforcessin per aconseguir una transparència total, informant els donants i l'opinió pública de la proporció dels fons rebuts que es destina a programes de cooperació, del vertader contingut d'aquests programes i, en fi, de la distribució de les despeses de la institució mateixa.

48. El tema del desenvolupament està també molt unit avui als deures que neixen de la *relació de l'home amb l'ambient natural*. Aquest és un do de Déu per a tots, i el seu ús representa per a nosaltres una responsabilitat amb els pobres, les generacions futures i tota la humanitat. Quan es considera la naturalesa, i en primer lloc l'ésser humà, fruit de l'atzar o del determinisme evolutiu, disminueix el sentit de la responsabilitat en les consciències. El creient reconeix en la naturalesa el meravellós resultat de la intervenció creadora de Déu, que l'home pot utilitzar responsablement per a satisfer les seves necessitats legítimes —materials i immaterials— respectant l'equilibri inherent a la creació mateixa. Si s'esvaeix aquesta visió, s'acaba per considerar la naturalesa com un tabú intocable o, al contrari, per abusar-ne. Ambdues actituds no són conformes a la visió cristiana de la naturalesa, fruit de la creació de Déu.

La naturalesa és expressió d'un projecte d'amor i de veritat. Ella ens precedeix i ens ha estat donada per Déu com a àmbit de vida. Ens parla del Creador (cf. Rm 1,20) i del seu amor a la humanitat. Està destinada a trobar la «plenitud» en Crist al final dels temps (cf. Ef 1,9-10; Col 1,19-20). També ella, per tant, és una «vocació». La naturalesa està a la nostra disposició no com un «munt de rebutjos escampats a l'atzar», sinó com un do del Creador que ha dissenyat les seves estructures intrínseques perquè l'home descobreixi les orientacions que s'han de seguir per a «guardar-la i conrear-la» (cf. Gn 2,15). Però cal subratllar que és contrari al veritable desenvolupament considerar la naturalesa més important que la persona humana mateixa. Aquesta actitud condueix a actituds neopaganes o de nou panteisme: la salvació de l'home no pot venir únicament de la naturalesa, entesa en sentit purament naturalista. D'altra banda, també és necessari refutar la posició contrària, que mira a la seva completa tecnificació, perquè l'ambient natural no és només matèria disponible al nostre gust, sinó obra admirable del Creador que porta en ella una «gramàtica» que indica finalitat i criteris per a un ús intel·ligent, no instrumental i arbitrari. Avui, molts perjudicis al desenvolupament provenen en realitat d'aquestes maneres de pensar distorsionades. Reduir completament la naturalesa a un conjunt de simples dades fàctiques acaba sent font de violència amb l'ambient, provocant a més conductes que no respecten la naturalesa de l'home

mateix. Aquesta, pel fet que està composta no sols de matèria, sinó també d'esperit, i per tant rica de significats i finalitats transcendents, té un caràcter normatiu fins i tot per a la cultura. L'home interpreta i modela l'ambient natural mitjançant la cultura, la qual és orientada al seu torn per la llibertat responsable, atenta als dictàmens de la llei moral. Per tant, els projectes per a un desenvolupament humà integral no poden ignorar les generacions successives, sinó que han de caracteritzar-se per la solidaritat i la *justícia intergeneracional*, tenint en compte múltiples aspectes, com l'ecològic, el jurídic, l'econòmic, el polític i el cultural.

49. Avui, les qüestions relacionades amb l'atenció i salvaguarda de l'ambient han de tenir degudament en compte els *problemes energètics*. En efecte, l'acaparament per part d'alguns Estats, grups de poder i empreses de recursos energètics no renovables, és un greu obstacle per al desplegament dels països pobres, els quals no tenen mitjans econòmics ni per a accedir a les fonts energètiques no renovables ja existents ni per a finançar la recerca de fonts noves i alternatives. L'acumulació de recursos naturals, que en molts casos es troben precisament en països pobres, causa explotació i conflictes freqüents entre les nacions i en el seu interior. Aquests conflictes es produeixen ben sovint precisament en el territori d'aquests països, amb greus conseqüències de morts, destrucció i més degradació encara. La comunitat internacional té el deure imprescindible de trobar les maneres institucionals per a ordenar l'aprofitament dels recursos no renovables, amb la participació també dels països pobres, i planificar així conjuntament el futur.

En aquest sentit, hi ha també una *urgent necessitat moral d'una renovada solidaritat*, especialment en les relacions entre països en via de desenvolupament i països altament industrialitzats. Les societats tecnològicament avançades poden i han de disminuir la pròpia despesa energètica, bé perquè les activitats manufactureres evolucionen, bé perquè entre els seus ciutadans es difon una major sensibilitat ecològica. A més, s'ha d'afegir que avui es pot millorar l'eficàcia energètica i al mateix temps progressar en la recerca d'energies alternatives. Però és també necessària una redistribució planetària dels recursos energètics, de manera que també els països que no els tenen puguin accedir-hi. El seu destí no pot deixar-se a les mans del primer que arriba o dependre de la lògica del més fort. Es tracta de problemes rellevants que, per a ser afrontats de manera adequada, requereixen per part de tots una responsable presa de consciència de les conseqüències que afectaran les noves generacions, i sobretot els nombrosos joves que viuen en els pobles pobres, els quals «reclamen tenir la seva part activa en la construcció d'un món millor».

50. Aquesta responsabilitat és global, perquè no concerneix només l'energia, sinó tota la creació, per a no deixar-la a les noves generacions empobrida en els seus recursos. És lícit que l'home *governi responsablement la naturalesa* per a custodiar-la, fer-la productiva i conrear-la també amb mètodes nous i tecnologies avançades, de manera que pugui acollir i alimentar dignament la població que l'habita. A la nostra terra hi ha lloc per a tots: en ella tota la família humana ha de trobar els recursos necessaris per a viure dignament, amb l'ajuda de la naturalesa mateixa, do de Déu als seus fills, amb la tenacitat del propi treball i de la pròpia inventiva. Però hem de considerar un deure molt greu el fet de deixar la terra a les noves generacions en un estat en què puguin habitar-la dignament i continuar conreant-la. Això comporta «el compromís de decidir plegats després d'haver ponderat responsablement el camí que s'ha de seguir, amb l'objectiu d'enfortir aquesta *aliança entre ésser humà i medi ambient* que ha de ser reflex de l'amor creador de Déu, del qual procedim i cap al qual caminem». Cal desitjar que la comunitat internacional i cada govern sàpiguen contrarestar eficaçment les maneres d'utilitzar l'ambient que li siguin nocives. I també les autoritats competents han de fer els esforços necessaris perquè els costos econòmics i socials que es deriven de l'ús dels recursos ambientals comuns es reconeixin de manera transparent i siguin sufragats totalment per aquells que se'n beneficien, i no per altres o per les futures generacions. La protecció de l'entorn, dels recursos i del clima requereix que tots els responsables internacionals actuïn conjuntament i demostrin promptitud per a obrar de bona fe, en el respecte de la llei i la solidaritat amb les regions més febles del planeta. Una de les tasques més grans de l'economia és precisament l'ús més eficaç dels recursos, no l'abús, tenint sempre present que el concepte d'eficiència no és axiològicament neutral.

51. *La manera com l'home tracta l'ambient influeix en la manera com es tracta a ell mateix, i viceversa* . Això exigeix que la societat actual revisi seriosament el seu estil de vida, que, a moltes parts del món, tendeix a l'hedonisme i al consumisme, despreocupant-se dels danys que se'n deriven. És necessari un canvi efectiu de mentalitat que ens porti a adoptar *nous estils de vida* , «segons els quals la recerca de la veritat, de la bellesa i del bé, així com la comunió amb els altres homes per a un creixement comú siguin els elements que determinin les opcions del consum, dels estalvis i de les inversions». Qualsevol menyscabament de la solidaritat i del civisme produeix danys ambientals, així com la degradació ambiental, al seu torn, provoca insatisfacció en les relacions socials. La naturalesa, especialment en la nostra època, està tan integrada en la dinàmica social i cultural que pràcticament ja no constitueix una variable independent. La desertització i l'empobriment productiu d'algunes àrees agrícoles són també fruit de l'empobriment dels seus habitants i del seu endarreriment. Quan es promou el desenvolupament econòmic i cultural d'aquestes poblacions, es tutela també la naturalesa. A més, molts recursos naturals queden devastats amb les guerres. La pau dels pobles i entre els pobles permetria també una major salvaguarda de la naturalesa. L'acapament dels recursos, especialment de l'aigua, pot provocar greus conflictes entre les poblacions afectades. Un acord pacífic sobre l'ús dels recursos pot salvaguardar la naturalesa i, al mateix temps, el benestar de les societats interessades.

L'Església té una responsabilitat respecte a la creació i l'ha de fer valer en públic. I, en fer-ho, no sols ha de defensar la terra, l'aigua i l'aire com a dons de la creació que pertanyen a tots; ha de protegir sobretot l'home contra la destrucció d'ell mateix. Cal que hi hagi una mena d'ecologia de l'home ben entesa. En efecte, la degradació de la naturalesa està estretament unida a la cultura que modela la convivència humana: *quan es respecta l'«ecologia humana» en la societat, també l'ecologia ambiental se'n beneficia* . Així com les virtuts humanes estan interrelacionades, de manera que el debilitament d'una posa en perill les altres, també el sistema ecològic se sosté en un projecte que comprèn tant la sana convivència social com la bona relació amb la naturalesa.

Per a salvaguardar la naturalesa no n'hi ha prou a intervenir amb incentius o desincentius econòmics, i ni tan sols n'hi ha prou amb una instrucció adequada. Aquests són instruments importants, però *el problema decisiu és la capacitat moral global de la societat* . Si no es respecta el dret a la vida i a la mort natural, si es fa artificial la concepció, la gestació i el naixement de l'home, si se sacrifiquen embrions humans en la investigació, la consciència comuna acaba perdent el concepte de l'ecologia humana i amb això de l'ecologia ambiental. És una contradicció demanar a les noves generacions el respecte a l'ambient natural, quan l'educació i les lleis no les ajuden a respectar-se a elles mateixes. El llibre de la naturalesa és un i indivisible, tant pel que fa a la vida, a la sexualitat, al matrimoni, a la família, a les relacions socials, en una paraula, al desenvolupament humà integral. Els deures que tenim amb l'ambient estan relacionats amb els que tenim amb la persona considerada en si mateixa i en la seva relació amb els altres. No se'n poden exigir uns i conculcar-ne d'altres. És una greu antinòmia de la mentalitat i de la praxi actual, que envileix la persona, trastorna l'ambient i malmet la societat.

52. La veritat, i l'amor que desvetlla, no es poden produir, només es poden acollir. La seva font última no és, ni pot ser, l'home, sinó Déu, o sigui aquell que és Veritat i Amor. Aquest principi és molt important per a la societat i per al desplegament, pel fet que ni la Veritat ni l'Amor no poden ser només productes humans; la vocació mateixa al desenvolupament de les persones i dels pobles no es fonamenta en una simple deliberació humana, sinó que està inscrita en un pla que ens precedeix i que per a tots nosaltres és un deure que ha de ser acollit lliurement. Allò que ens precedeix i constitueix —l'Amor i la Veritat subsistents— ens indica què és el bé i en què consisteix la nostra felicitat. *Ens assenyala així el camí cap al veritable desenvolupament*.

CAPÍTOL CINQUÈ

LA COL·LABORACIÓ DE LA FAMÍLIA HUMANA

53. Una de les pobreses més profundes que l'home pot experimentar és la soledat. Certament, també les altres pobreses, incloses les materials, neixen de l'aïllament, del fet de no ser estimats o de la dificultat

d'estimar. Ben sovint són provocades pel rebuig de l'amor de Déu, per una tragèdia original de tancament de l'home en si mateix, que es pensa que és autosuficient o bé un mer fet insignificant i passatger, un «estranger» en un univers que s'ha format per casualitat. L'home està alienat quan viu només o s'allunya de la realitat, quan renuncia a pensar i creure en un Fonament. Tota la humanitat està alienada quan es lliura a projectes exclusivament humans, a ideologies i utopies falses. Avui la humanitat apareix molt més interactiva que abans: aquest major veïnatge ha de transformar-se en vertadera comunió. *El desenvolupament dels pobles depèn sobretot que es reconeguin com a part d'una sola família* que col·labora amb veritable comunió i està integrada per éssers que no viuen simplement l'un al costat de l'altre.

Pau VI assenyalava que «el món es troba en un lamentable buit d'idees». L'afirmació conté una constatació, però sobretot una aspiració: cal un nou impuls del pensament per a comprendre millor què implica ser una família; la interacció entre els pobles del planeta ens urgeix a donar aquest impuls perquè la integració es desenvolupi sota el signe de la solidaritat en comptes del de la marginació. Aquest pensament obliga a un *aprofundiment crític i valoratiu de la categoria de la relació*. És un compromís que no pot dur-se a terme només amb les ciències socials, atès que requereix l'aportació de sabers com la metafísica i la teologia, per a captar amb claredat la dignitat transcendent de l'home.

La criatura humana, de naturalesa espiritual, es realitza en les relacions interpersonals. Com més les viu de manera autèntica, més madura també en la pròpia identitat personal. L'home es valora no aïllant-se sinó posant-se en relació amb els altres i amb Déu. Per tant, la importància de les susdites relacions és fonamental. Això val també per als pobles. Conseqüentment, resulta molt útil per al seu desplegament una visió metafísica de la relació entre les persones. Pel que fa a això, la raó troba inspiració i orientació en la revelació cristiana, segons la qual la comunitat dels homes no absorbeix en si la persona anul·lant la seva autonomia, com passa en les diverses formes del totalitarisme, sinó que la valora més encara perquè la relació entre persona i comunitat és la d'un tot envers un altre tot. De la mateixa manera que la comunitat familiar no anul·la en el seu si les persones que la componen, i l'Església mateixa valora plenament la «creació nova» (Ga 6,15; 2Co 5,17), que pel baptisme s'insereix en el seu Cos viu, tampoc la unitat de la família humana no anul·la per si mateixa les persones, els pobles o les cultures, sinó que les fa més transparents les unes amb les altres, més unides en la seva legítima diversitat.

54. El tema del desenvolupament coincideix amb el de la inclusió relacional de totes les persones i de tots els pobles en l'única comunitat de la família humana, que es construeix en la solidaritat sobre la base dels valors fonamentals de la justícia i la pau. Aquesta perspectiva es veu il·luminada de manera decisiva per la relació entre les Persones de la Trinitat en l'única Substància divina. La Trinitat és absoluta unitat, pel fet que les tres Persones divines són relacionalitat pura. La transparència recíproca entre les Persones divines és plena i el vincle de l'una amb una altra total, perquè constitueixen una unitat i unitat absolutes. Déu ens vol també associar a aquesta realitat de comunió: «Perquè siguin u com nosaltres som u» (Jn 17,22). L'Església és signe i instrument d'aquesta unitat. També les relacions entre els homes al llarg de la història s'han beneficiat de la referència a aquest Model diví. En particular, *a la llum del misteri revelat de la Trinitat*, es comprèn que la vertadera obertura no significa dispersió centrífuga, sinó compenetració profunda. Això es manifesta també en les experiències humanes comunes de l'amor i de la veritat. Així com l'amor sacramental uneix els esposos espiritualment en «una sola carn» (Gn 2,24; Mt 19,5; Ef 5,31), i de dos que eren en fa una unitat relacional i real, de manera anàloga la veritat uneix els esperits entre si i els fa pensar a l'uníson, atraient-los i unint-los en ella.

55. La revelació cristiana sobre la unitat del gènere humà pressuposa *una interpretació metafísica de l'humanum*, en la qual la relacionalitat és element essencial. També altres cultures i altres religions ensenyen la fraternitat i la pau i, per tant, són de gran importància per al desplegament humà integral. Això no obstant, no falten actituds religioses i culturals en les quals no s'assumeix plenament el principi de l'amor i de la veritat, acabant així per frenar el veritable desenvolupament humà i fins i tot per impedir-lo. El món d'avui està sent entravessat per algunes cultures de rerefons religiós, que no porten l'home a la comunió, sinó que l'aïllen en la recerca del benestar individual, limitant-se a gratificar les expectatives psicològiques. També una certa proliferació d'itineraris religiosos de petits grups, i fins i tot de persones individuals, així com el sincretisme religiós, poden ser factors de dispersió i de manca de compromís. Un

possible efecte negatiu del procés de globalització és la tendència a afavorir l'anteriorment anomenat sincretisme, alimentant formes de «religió» que allunyen les persones unes de les altres, en comptes de fer que es trobin, i les aparten de la realitat. Al mateix temps, persisteixen a vegades parcel·les culturals i religioses que encasellen la societat en castes socials estàtiques, en creences màgiques que no respecten la dignitat de la persona, en actituds de submissió a forces ocultes. En aquests contextos, l'amor i la veritat troben dificultat per a refermar-se, perjudicant l'autèntic desenvolupament.

Per aquest motiu, encara que és cert que, per una part, el desenvolupament necessita les religions i les cultures dels diversos pobles, per l'altra, continua sent veritat també que cal un discerniment adequat. La llibertat religiosa no significa indiferentisme religiós i no comporta que totes les religions siguin iguals. El discerniment sobre la contribució de les cultures i de les religions és necessari per a la construcció de la comunitat social en el respecte del bé comú, sobretot per a qui exerceix el poder polític. Aquest discerniment haurà de basar-se en el criteri de la caritat i de la veritat. Com que està en joc el desenvolupament de les persones i dels pobles, tindrà en compte la possibilitat d'emancipació i d'inclusió en l'òptica d'una comunitat humana veritablement universal. El criteri per a avaluar les cultures i les religions és també «tot l'home i tots els homes». El cristianisme, religió del «Déu que té un rostre humà», porta en si mateix un criteri similar.

56. La religió cristiana i les altres religions poden contribuir al desenvolupament *només si Déu té un lloc en l'esfera pública*, amb referència específica a la dimensió cultural, social, econòmica i, en particular, política. La doctrina social de l'Església ha nascut per a reivindicar aquesta «carta de ciutadania» de la religió cristiana. La negació del dret a professar públicament la pròpia religió i a treballar perquè les veritats de la fe inspirin també la vida pública, té conseqüències negatives sobre el veritable desenvolupament. L'exclusió de la religió de l'àmbit públic, com el fonamentalisme religiós per altra part, impedeixen la trobada entre les persones i la seva col·laboració per al progrés de la humanitat. La vida pública s'empobreix de motivacions i la política adquireix un aspecte opressor i agressiu. Es corre el risc que no es respectin els drets humans, bé perquè se'ls priva del seu fonament transcendent, bé perquè no es reconeix la llibertat personal. En el laïcisme i en el fonamentalisme es perd la possibilitat d'un diàleg fecund i d'una col·laboració profitosa entre la raó i la fe religiosa. *La raó necessita sempre ser purificada per la fe*, i això val també per a la raó política, que no ha de creure's omnipotent. Per la seva part, *la religió té sempre necessitat de ser purificada per la raó* per a mostrar el seu autèntic rostre humà. La ruptura d'aquest diàleg comporta un cost molt oneros per al desplegament de la humanitat.

57. El diàleg fecund entre fe i raó fa més eficaç l'exercici de la caritat en l'àmbit social i és el marc més apropiat per a promoure la *col·laboració fraternal entre creients i no creients*, en la perspectiva compartida de treballar per la justícia i la pau de la humanitat. Els Pares conciliars afirmaven a la constitució pastoral *Gaudium et spes*: «D'acord amb l'afirmació gairebé concorde de creients i de no creients, tot allò que hi ha en la terra s'ha d'encaminar al seu centre i cim, l'home.» Per als creients, el món no és fruit de la casualitat ni de la necessitat, sinó d'un projecte de Déu. D'aquí neix el deure dels creients d'unir els seus esforços amb tots els homes i dones de bona voluntat d'altres religions, o no creients, perquè el nostre món respongui efectivament al projecte diví: viure com una família, sota la mirada del Creador. Això és, sens dubte, *el principi de subsidiarietat*, expressió de la inalienable llibertat humana. La subsidiarietat és per damunt de tot una ajuda a la persona, a través de l'autonomia dels cossos intermedis. Aquesta ajuda s'ofereix quan la persona i els subjectes socials no són capaços de valer-se per ells mateixos, implicant sempre una finalitat emancipadora, perquè afavoreix la llibertat i la participació a l'hora d'assumir responsabilitats. La subsidiarietat respecta la dignitat de la persona, en la qual veu un subjecte sempre capaç de donar alguna cosa als altres. La subsidiarietat, en reconèixer que la reciprocitat forma part de la constitució íntima de l'ésser humà, és l'antídot més eficaç contra qualsevol forma d'assistencialisme paternalista. Pot donar raó tant de la múltiple articulació dels nivells i, per això, de la pluralitat dels subjectes, com de la seva coordinació. Per tant, és un principi particularment adequat per a governar la globalització i orientar-la cap a un veritable desenvolupament humà. Per tal de no obrir la porta a un perillós poder universal de tipus monocràtic, *el govern de la globalització ha de ser de tipus subsidiari*, articulats en múltiples nivells i plans diversos, que col·laborin recíprocament. La globalització necessita certament una autoritat quan planteja el problema de la consecució d'un bé comú global; això

no obstant, aquesta autoritat haurà d'estar organitzada de manera subsidiària i amb divisió de poders, tant per a no ferir la llibertat com per a resultar concretament eficaç.

58. *El principi de subsidiarietat ha de mantenir-se íntimament unit al principi de solidaritat i viceversa*, perquè així com la subsidiarietat sense la solidaritat desemboca en el particularisme social, també és cert que la solidaritat sense la subsidiarietat acabaria en l'assistencialisme que humilia el necessitat. Aquesta regla de caràcter general s'ha de tenir molt en compte fins i tot quan s'afronten els temes sobre les *ajudes internacionals al desenvolupament*, les quals, per damunt de les intencions dels donants, poden mantenir a vegades un poble en un estat de dependència, i fins i tot afavorir situacions de domini local i d'explotació en el país que les rep. Les ajudes econòmiques, perquè ho siguin de debò, no han de perseguir altres fins. Han de ser concedides implicant no sols els governs dels països interessats, sinó també els agents econòmics locals i els agents culturals de la societat civil, incloses les Esglésies locals. Els programes d'ajuda han d'adaptar-se cada cop més a la forma dels programes integrats i compartits des de la base. En efecte, continua sent veritat que el recurs humà és més valuós en els països en via de desenvolupament: aquest és l'autèntic capital que s'ha de potenciar per a assegurar als països més pobres un futur veritablement autònom. Convé recordar també que, en el camp econòmic, l'ajuda principal que necessiten els països en via de desenvolupament és permetre i afavorir cada cop més l'ingrés dels seus productes en els mercats internacionals, possibilitant-los així la plena participació en la vida econòmica internacional. En el passat, les ajudes han servit amb massa freqüència només per a crear mercats marginals dels productes d'aquests països. Això es deu molts cops a una manca de veritable demanda d'aquests productes: per tant, és necessari ajudar aquests països a millorar els seus productes i a adaptar-los millor a la demanda. A més, alguns han temut ben sovint la competència de les importacions de productes, normalment agrícoles, provinents dels països econòmicament pobres. Això no obstant, s'ha de recordar que la possibilitat de comercialitzar aquests productes significa sovint garantir-ne la supervivència a curt o llarg termini. Un comerç internacional just i equilibrat en el camp agrícola pot reportar beneficis a tots, tant en l'oferta com en la demanda. Per aquest motiu, no sols és necessari orientar comercialment aquests productes, sinó establir regles comercials internacionals que els sostinguin, i reforçar el finançament del desenvolupament per a fer més productives aquestes economies.

59. *La cooperació per al desplegament* no ha de contemplar només la dimensió econòmica; ha de ser una gran ocasió per a la trobada cultural i humana. Si els subjectes de la cooperació dels països econòmicament desenvolupats, com a vegades passa, no tenen en compte la identitat cultural pròpia i aliena, amb els seus valors humans, no podran entaular cap diàleg amb els ciutadans dels països pobres. Si aquests, per la seva part, s'obren amb indiferència i sense discerniment a qualsevol proposta cultural, no estaran en condicions d'assumir la responsabilitat del seu autèntic desenvolupament. Les societats tecnològicament avançades no han de confondre el propi desenvolupament tecnològic amb una presumpta superioritat cultural, sinó que han de redescobrir en elles mateixes virtuts a vegades oblidades, que les han fet florir al llarg de la seva història. Les societats en creixement han de romandre fidels al que hi ha de veritablement humà en les seves tradicions, evitant que se superposin automàticament a elles les formes de la civilització tecnològica globalitzada. En totes les cultures es donen convergències ètiques singulars i múltiples, expressions d'una mateixa naturalesa humana, volguda pel Creador, i que la saviesa ètica de la humanitat en diu llei natural. L'anomenada llei moral universal és fonament sòlid de tot diàleg cultural, religiós i polític, i ajuda el pluralisme multiforme de les diverses cultures a fer que no s'allunyin de la recerca comuna de la veritat, del bé i de Déu. Per tant, l'adhesió a aquesta llei escrita en els cors és la base de tota col·laboració social constructiva. En totes les cultures hi ha crostes per netejar i ombres per aclarir. La fe cristiana, que s'encarna en les cultures transcendent-les, pot ajudar-les a créixer en la convivència i en la solidaritat universal, en benefici del desenvolupament comunitari i planetari.

60. En la recerca de solucions per a la crisi econòmica actual, *l'ajuda al desenvolupament dels països pobres ha de considerar-se un vertader instrument de creació de riquesa per a tots*. ¿Quin projecte d'ajuda pot prometre un creixement de valor tan significatiu —fins i tot per a l'economia mundial— com l'ajuda a poblacions que es troben encara en una fase inicial o poc avançada del seu procés de desenvolupament econòmic? En aquesta perspectiva, els Estats econòmicament més desenvolupats

faran el que es pugui per a destinar percentatges més alts del seu producte interior brut per a ajudes al desenvolupament, respectant els compromisos que s'han pres sobre aquest punt en l'àmbit de la comunitat internacional. Ho podran fer també revisant les seves polítiques internes d'assistència i de solidaritat social, aplicant-hi el principi de subsidiarietat i creant sistemes de seguretat social més integrats, amb la participació activa de les persones i de la societat civil. D'aquesta manera, és possible també millorar els serveis socials i assistencials i, al mateix temps, estalviar recursos, eliminant malbarataments i rendes abusives, per destinar-los a la solidaritat internacional. Un sistema de solidaritat social més participatiu i orgànic, menys burocratitzat però no per això menys coordinat, podria revitalitzar moltes energies avui endormiscades en favor també de la solidaritat entre els pobles.

Una possibilitat d'ajuda per al desplegament podria venir de l'aplicació eficaç de l'anomenada subsidiarietat fiscal, que permetria als ciutadans decidir sobre el destí dels percentatges dels impostos que paguen a l'Estat. Això pot ajudar, evitant degeneracions particularistes, a fomentar formes de solidaritat social des de la base, amb beneficis obvis també des del punt de vista de la solidaritat per al desplegament.

61. Una solidaritat més àmplia a nivell internacional es manifesta per damunt de tot a continuar promovent, també en condicions de crisi econòmica, *un accés més gran a l'educació*, que, d'altra banda, és una condició essencial per a l'eficàcia de la cooperació internacional mateixa. Amb el terme *educació* no ens referim només a la instrucció o a la formació per al treball, que són dos factors importants per al desplegament, sinó a la formació completa de la persona. Pel que fa a això, s'ha de subratllar un aspecte important: per a educar cal saber qui és la persona humana, conèixer-ne la naturalesa. El fet de refermar-se una visió relativista d'aquesta naturalesa planteja seriosos problemes a l'educació, sobretot a l'educació moral, compromentent la seva difusió universal. Cedint a aquest relativisme, tothom s'empobreix més, amb conseqüències negatives també per a l'eficàcia de l'ajuda a les poblacions més necessitades, a les quals no manquen només recursos econòmics o tècnics, sinó també formes i mitjans pedagògics que ajudin les persones a aconseguir la plena realització humana.

Un exemple de la importància d'aquest problema el tenim en el *fenomen del turisme internacional*, que pot ser un notable factor de desenvolupament econòmic i creixement cultural, però que a vegades pot transformar-se en una forma d'explotació i degradació moral. La situació actual ofereix oportunitats singulars perquè els aspectes econòmics del desenvolupament, és a dir, els fluxos de diners i l'aparició d'experiències empresarials locals significatives, es combinin amb els culturals, i en primer lloc l'educatiu. En molts casos és així, però en molts d'altres el turisme internacional és una experiència deseducativa, tant per al turista com per a les poblacions locals. Ben sovint, aquestes es troben amb conductes immorals, i fins i tot perverses, com en el cas de l'anomenat turisme sexual, en què se sacrifiquen tants éssers humans, fins i tot de tendra edat. És dolorós constatar que això s'esdevé moltes vegades amb el suport de governs locals, amb el silenci d'aquells altres d'on procedeixen els turistes i amb la complicitat de tants operadors del sector. I sense arribar a aquest extrem, el turisme internacional es planteja ben sovint de manera consumista i hedonista, com una evasió i amb formes d'organització típiques dels països d'origen, de manera que no s'afavoreix una veritable trobada entre persones i cultures. Cal pensar, doncs, en un turisme diferent, capaç de promoure un vertader coneixement recíproc, que no tregui res al descans i a la diversió sana: cal fomentar un turisme així, també a través d'una relació més estreta amb les experiències de cooperació internacional i d'iniciatives empresarials per al desplegament.

62. Un altre aspecte digne d'atenció, parlant del desenvolupament humà integral, és el fenomen de *les migracions*. És un fenomen que impressiona per les seves grans dimensions, pels problemes socials, econòmics, polítics, culturals i religiosos que suscita, i pels dramàtics desafiaments que planteja a les comunitats nacionals i a la comunitat internacional. Podem dir que estem davant un fenomen social que marca època, que requereix una política de cooperació internacional forta i clarivident per tal d'afrontar-lo com cal. Aquesta política s'ha de desenvolupar partint d'una col·laboració estreta entre els països de procedència i de destí dels emigrants; ha d'anar acompanyada de normatives internacionals adequades capaces d'harmonitzar els diferents ordenaments legislatius, amb vista a salvaguardar les exigències i els drets de les persones i de les famílies emigrants, així com els de les societats de destinació. Cap país per ell mateix no pot ser capaç de fer front als problemes migratoris actuals. Tots podem veure el

sofriment, el disgust i les aspiracions que comporten els fluxos migratoris. Com se sap, és un fenomen complex de gestionar; això no obstant, està comprovat que els treballadors estrangers, malgrat les dificultats inherents a la seva integració, contribueixen de manera significativa amb el seu treball al desenvolupament econòmic del país que els acull, així com al seu país d'origen a través de les trameses de diners. Òbviament, aquests treballadors no poden ser considerats una mercaderia o una mera força laboral. Per tant, no han de ser tractats com qualsevol altre factor de producció. Qualsevol emigrant és una persona humana que, com a tal, té drets fonamentals inalienables que han de ser respectats per tots i en qualsevol situació.

63. En considerar els problemes del desenvolupament, s'ha de ressaltar la relació entre *pobresa i desocupació*. Els pobres són en molts casos el resultat de la *violació de la dignitat del treball humà*, bé perquè es limiten les seves possibilitats (desocupació, subocupació), bé perquè es devaluen «els drets que en flueixen, especialment el dret al sou just, a la seguretat de la persona del treballador i de la seva família». Per això, ja l'1 de maig de 2000, el meu predecessor Joan Pau II, de venerada memòria, en ocasió del Jubileu dels Treballadors, va llançar una crida per a «una coalició mundial en favor del treball decent», encoratjant l'estratègia de l'Organització Internacional del Treball. D'aquesta manera donava un fort suport moral a aquest objectiu, com a aspiració de les famílies a tots els països del món. Però què significa la paraula *decència* aplicada al treball? Significa un treball que, en qualsevol societat, sigui expressió de la dignitat essencial de tot home o dona: un treball lliurement elegit, que associï efectivament els treballadors, homes i dones, al desenvolupament de la seva comunitat; un treball que, d'aquesta manera, faci que els treballadors siguin respectats, evitant tota discriminació; un treball que permeti satisfer les necessitats de les famílies i escolaritzar els fills sense que es vegin obligats a treballar; un treball que consenti els treballadors d'organitzar-se lliurement i fer sentir la seva veu; un treball que deixi espai per a retrobar-se adequadament amb les pròpies arrels en l'àmbit personal, familiar i espiritual; un treball que asseguri una condició digna als treballadors que arriben a la jubilació.

64. En la reflexió sobre el tema del treball, és oportú fer una crida a les *organitzacions sindicals dels treballadors*, des de sempre encoratjades i sostingudes per l'Església, davant l'exigència urgent d'obrir-se a les noves perspectives que sorgeixen en l'àmbit laboral. Les organitzacions sindicals estan cridades a fer-se càrrec dels nous problemes de la nostra societat, superant les limitacions pròpies dels sindicats de classe. Em refereixo, per exemple, a aquest conjunt de qüestions que els estudiosos de les ciències socials assenyalen en el conflicte entre persona treballadora i persona consumidora. Sense que sigui necessari adoptar la tesi que s'ha produït un desplaçament de la centralitat del treballador a la centralitat del consumidor, sembla en qualsevol cas que aquest és també un terreny per a experiències sindicals innovadores. El context global en què es desenvolupa el treball requereix igualment que les organitzacions sindicals nacionals, cenyides sobretot a la defensa dels interessos dels seus afiliats, girin la seva mirada també envers els no afiliats i, en particular, envers els treballadors dels països en via de desenvolupament, on tantes vegades es violen els drets socials. La defensa d'aquests treballadors, promoguda també mitjançant iniciatives apropiades en favor dels països d'origen, permetrà a les organitzacions sindicals posar en relleu les autèntiques raons ètiques i culturals que els han permès ser, en contextos socials i laborals diversos, un factor decisiu per al desplegament. Continua sent vàlid l'ensenyament tradicional de l'Església, que proposa la distinció de papers i funcions entre sindicat i política. Aquesta distinció permetrà a les organitzacions sindicals trobar en la societat civil l'àmbit més adequat per a la seva necessària actuació en defensa i promoció del món del treball, sobretot en favor dels treballadors explotats i no representats, l'amarga condició dels quals passa desapercibuda tantes vegades davant els ulls distrets de la societat.

65. A més, es requereix que *les finances* mateixes, que han de renovar necessàriament les seves estructures i formes de funcionament després de la seva mala utilització, que ha malmès l'economia real, tornin a ser *un instrument encaminat a produir riquesa i desenvolupament millors*. Tota l'economia i totes les finances, i no només alguns dels seus sectors, com a instruments que són, han de ser utilitzats de manera ètica per a crear les condicions adequades per al desplegament de l'home i dels pobles. És certament útil, i en algunes circumstàncies indispensable, promoure iniciatives financeres on predomini la dimensió humanitària. Amb tot, però, això no ha de fer-nos oblidar que tot el sistema financer ha de tenir com a meta el sosteniment d'un veritable desenvolupament. Sobretot, és necessari que l'intent de fer el

bé no es contraposi al de la capacitat efectiva de produir béns. Els agents financers han de redescobrir el fonament ètic de la seva activitat per a no abusar d'aquells instruments sofisticats amb els quals es podria traïr els estalviadors. Recta intenció, transparència i recerca de bons resultats són compatibles i mai no s'han de separar. Si l'amor és intel·ligent, sap trobar també les maneres d'actuar segons una conveniència previsible i justa, com ho mostren de manera significativa moltes experiències en el camp del crèdit cooperatiu.

Tant una regulació del sector capaç de salvaguardar els subjectes més febles i impedir escandaloses especulacions, com l'experimentació de noves formes de finances destinades a afavorir projectes de desenvolupament, són experiències positives que s'han d'aprofundir i encoratjar, reclamant la *responsabilitat de l'estalviador*. També l' *experiència del microfinançament*, que té les seves arrels en la reflexió i en l'actuació dels humanistes civils —penso sobretot en l'origen dels Monts de Pietat—, ha de ser reforçada i actualitzada, sobretot en els moments en què els problemes financers poden resultar dramàtics per als sectors més vulnerables de la població, que han de ser protegits de l'amenaça de la usura i la desesperació. Els més febles han de ser educats per defensar-se de la usura, així com els pobles pobres han de ser educats per a beneficiar-se realment del microcrèdit, frenant d'aquesta manera possibles formes d'explotació en aquests dos camps. Com que també en els països rics es donen noves formes de pobresa, el microfinançament pot oferir ajudes concretes per a crear iniciatives i sectors nous que afavoreixin les capes més febles de la societat, també davant una possible fase d'empobriment de la societat.

66. La interrelació mundial ha fet sorgir un nou poder polític, el dels *consumidors i les seves associacions*. És un fenomen en què s'ha d'aprofundir, perquè conté elements positius que cal fomentar, com també excessos que s'han d'evitar. És bo que les persones s'adonin que comprar és sempre un acte moral, i no sols econòmic. El *consumidor té una responsabilitat social* específica, que s'afegeix a la responsabilitat social de l'empresa. Els consumidors han de ser constantment educats per al paper que exerceixen diàriament i que poden exercir respectant els principis morals, sense que disminueixi la racionalitat econòmica intrínseca a l'acte de comprar. També en el camp de les compres, precisament en moments com els que s'estan vivint, en els quals el poder adquisitiu pot veure's reduït i s'haurà de consumir amb més sobrietat, és necessari obrir altres camins com, per exemple, formes de cooperació per a les adquisicions, com succeeix amb les cooperatives de consum, que existeixen des del s. XIX gràcies també a la iniciativa dels catòlics. A més, és convenient afavorir formes noves de comercialització de productes provinents d'àrees deprimides del planeta, per a garantir una retribució decent als productors, a condició que es tracti d'un mercat transparent, que els productors rebin no sols marges de guany més alts sinó també més formació, professionalitat i tecnologia i, finalment, que aquestes experiències d'economia per al desplegament no estiguin condicionades per visions ideològiques partidistes. Cal desitjar un paper més incisiu dels consumidors com a factor de democràcia econòmica, sempre que ells mateixos no estiguin manipulats per associacions escassament representatives.

67. Davant l'imparable augment de la interdependència mundial, i també en presència d'una recessió d'abast global, se sent molt la urgència de la reforma tant de l' *Organització de les Nacions Unides* com de l' *arquitectura econòmica i financera internacional*, perquè es doni una concreció real al concepte de família de nacions. I se sent la urgència de trobar formes innovadores per a posar en pràctica el principi de la *responsabilitat de protegir* i donar també una veu eficaç en les decisions comunes a les nacions més pobres. Això és necessari precisament amb vista a un ordenament polític, jurídic i econòmic que incrementi i orienti la col·laboració internacional envers el desenvolupament solidari de tots els pobles. Per a governar l'economia mundial, per a sanejar les economies afectades per la crisi, per a prevenir el seu empitjorament i desequilibris consegüents més grans, per a aconseguir un desarmament integral oportú, la seguretat alimentària i la pau, per a garantir la salvaguarda de l'ambient i regular els fluxos migratoris, urgeix la presència d'una vertadera *Autoritat política mundial*, com va ser ja indicat pel meu predecessor, el beat Joan XXIII. Aquesta Autoritat haurà d'estar regulada pel dret, atènyer-se de manera concreta als principis de subsidiarietat i de solidaritat, estar ordenada a la realització del bé comú, *comprometre's en la realització d'un autèntic desenvolupament humà integral inspirat en els valors de la caritat en la veritat*. Aquesta Autoritat, a més, haurà de ser reconeguda per tothom, gaudir de poder efectiu per a garantir a cadascú la seguretat, el compliment de la justícia i el respecte dels drets.

Òbviament, ha de tenir la facultat de fer respectar les seves decisions arreu, així com les mesures de coordinació adoptades en els diferents fòrums internacionals. En efecte, quan això manca, el dret internacional, malgrat els grans progressos aconseguits en els diversos camps, corre el risc d'estar condicionat pels equilibris de poder entre els més forts. El desenvolupament integral dels pobles i la col·laboració internacional exigeixen l'establiment d'un grau superior d'ordenament internacional de tipus subsidiari per al govern de la globalització, que es dugui a terme finalment un ordre social conforme a l'ordre moral, així com també aquesta relació entre esfera moral i social, entre política i món econòmic i civil, ja previst a l'Estatut de les Nacions Unides.

CAPÍTOL SISÈ

EL DESENVOLUPAMENT DELS POBLES I LA TÈCNICA

68. El tema del desenvolupament dels pobles està íntimament unit al del desenvolupament de cada home. La persona humana tendeix per naturalesa al propi desenvolupament, el qual no està garantit per una sèrie de mecanismes naturals, sinó que cadascun de nosaltres és conscient de la seva capacitat de decidir lliurement i responsablement. Tampoc es tracta d'un desenvolupament a mercè del nostre caprici, ja que tots sabem que som un do i no el resultat d'una autogeneració. La nostra llibertat està originàriament caracteritzada pel nostre ser, amb les seves limitacions. Ningú no dóna forma a la pròpia consciència de manera arbitrària, sinó que tothom construeix el seu propi «jo» sobre la base d'un «si mateix» que ens ha estat donat. No només les altres persones se'ns presenten com a no disponibles, sinó també nosaltres per a nosaltres mateixos. *El desenvolupament de la persona es degrada quan pretén ser l'única creadora d'ella mateixa*. De manera anàloga, també el desenvolupament dels pobles es degrada quan la humanitat pensa que pot recrear-se utilitzant els «prodigis» de la tecnologia. El mateix passa amb el desenvolupament econòmic, que es manifesta fictici i perjudicial quan se sosté en els «prodigis» de les finances per a mantenir un creixement antinatural i consumista. Davant aquesta pretensió prometeica, hem d'enfortir l'estimació per una llibertat no arbitrària, sinó veritablement humanitzada pel reconeixement del bé que la precedeix. Per a aconseguir aquest objectiu, cal que l'home entri en ell mateix per a descobrir les normes fonamentals de la llei moral natural que Déu ha inscrit en el seu cor.

69. El problema del desenvolupament en l'actualitat està estretament unit al *progrés tecnològic* i a les seves aplicacions enlluernadores en el camp biològic. La tècnica —convé subratllar-ho— és un fet profundament humà, vinculat a l'autonomia i llibertat de l'home. En la tècnica es manifesta i confirma el domini de l'esperit sobre la matèria. «Sent [l'esperit] “menys esclau de les coses, pot més fàcilment elevar-se a l'adoració i a la contemplació del Creador”». La tècnica permet dominar la matèria, reduir els riscos, estalviar esforços, millorar les condicions de vida. Respon a la mateixa vocació del treball humà: en la tècnica, vista com una obra del propi talent, l'home es reconeix a si mateix i realitza la seva humanitat. La tècnica és l'aspecte objectiu de l'actuar humà, l'origen i raó de ser del qual està en l'element subjectiu: l'home que treballa. Per això, la tècnica mai no és només tècnica. Manifesta qui és l'home i quines són les seves aspiracions de desenvolupament, expressa la tensió de l'ànim humà envers la superació gradual de certs condicionaments materials. *La tècnica, per tant, s'insereix en el manament de conrear i custodiar la terra* (cf. Gn 2,15) que Déu ha confiat a l'home, i s'orienta a reforçar aquesta aliança entre ésser humà i medi ambient que ha de reflectir l'amor creador de Déu.

70. El desenvolupament tecnològic pot encoratjar la idea de l'autosuficiència de la tècnica, quan l'home es pregunta només pel *com*, en comptes de considerar els *perquè*s que l'impulsen a actuar. Per això, la tècnica té un rostre ambigu. Nascuda de la creativitat humana com a instrument de la llibertat de la persona, pot entendre's com a element d'una llibertat absoluta que desitja prescindir dels límits inherents a les coses. El procés de globalització podria substituir les ideologies per la tècnica, transformant-se ella mateixa en un poder ideològic, que exposaria la humanitat al risc de trobar-se tancada dins un *a priori* del qual no podria sortir per a trobar el ser i la veritat. En aquest cas, cadascun de nosaltres coneixeria, avaluarà i decidirà els aspectes de la seva vida des d'un horitzó cultural tecnocràtic, al qual pertanyeríem estructuralment, sense poder trobar mai un sentit que no sigui produït per nosaltres

mateixos. Aquesta visió reforça molt avui la mentalitat tecnicista, que fa coincidir la veritat amb el que és factible. Però quan l'únic criteri de veritat és l'eficiència i la utilitat, es nega automàticament el desenvolupament. En efecte, el veritable desenvolupament no consisteix principalment a fer. La clau del desenvolupament es troba en una intel·ligència capaç d'entendre la tècnica i de captar el significat plenament humà del quefer de l'home, segons l'horitzó de sentit de la persona considerada en la globalitat del seu ser. Fins i tot quan l'home opera a través d'un satèl·lit o d'un impuls electrònic a distància, el seu actuar continua sent sempre humà, expressió d'una llibertat responsable. La tècnica atrau fortament l'home, perquè el rescata de les limitacions físiques i li amplia l'horitzó. Però *la llibertat humana és ella mateixa només quan respon a aquesta atracció de la tècnica amb decisions que són fruit de la responsabilitat moral*. D'aquí la necessitat urgent d'una formació per a un ús ètic i responsable de la tècnica. Conscients d'aquesta atracció de la tècnica sobre l'ésser humà, s'ha de recuperar el veritable sentit de la llibertat, que no consisteix en la seducció d'una autonomia total, sinó en la resposta a la crida del ser, començant pel nostre propi ser.

71. Aquesta possible desviació de la mentalitat tècnica del seu originari camí humanista es mostra avui de manera evident en la tecnificació del desenvolupament i de la pau. El desenvolupament dels pobles és considerat ben sovint com un problema d'enginyeria financera, d'obertura de mercats, de baixades d'impostos, d'inversions productives, de reformes institucionals, en definitiva com una qüestió exclusivament tècnica. Sens dubte, tots aquests àmbits tenen un paper molt important, però hauríem de preguntar-nos per què les decisions de tipus tècnic han funcionat fins ara només en part. La causa és molt més profunda. El desenvolupament mai no estarà plenament garantit per forces que en gran manera són automàtiques i impersonals, tant si provenen de les lleis de mercat com de polítiques de caràcter internacional. *El desenvolupament és impossible sense homes rectes, sense operadors econòmics i agents polítics que sentin fortament en la seva consciència la crida al bé comú*. Es necessita tant la preparació professional com la coherència moral. Quan predomina l'absolutització de la tècnica es produeix una confusió entre els fins i els mitjans: l'empresari considera com a únic criteri d'acció el màxim benefici en la producció; el polític, la consolidació del poder; el científic, el resultat dels seus descobriments. Així, sota aquesta xarxa de relacions econòmiques, financeres i polítiques persisteixen sovint incomprendiments, malestar i injustícia; els fluxos de coneixements tècnics augmenten, però en benefici dels seus propietaris, mentre que la situació real de les poblacions que viuen a sota i gairebé sempre al marge d'aquests fluxos, resta inalterada, sense possibilitats reals d'emancipació.

72. També la pau corre a vegades el risc de ser considerada com un producte de la tècnica, fruit exclusivament dels acords entre els governs o d'iniciatives tendents a assegurar ajudes econòmiques eficaces. És cert que la *construcció de la pau* necessita una xarxa constant de contactes diplomàtics, intercanvis econòmics i tecnològics, trobades culturals, acords en projectes comuns, així com també que s'adoptin compromisos compartits per a allunyar les amenaces de tipus bèl·lic o tallar d'arrel les contínues temptacions terroristes. Això no obstant, perquè aquests esforços produeixin efectes duradors, és necessari que se sustentin en valors fonamentats en la veritat de la vida. És a dir, és necessari escoltar la veu de les poblacions interessades i tenir en compte la seva situació per a poder interpretar de manera adequada les seves expectatives. Tot això ha d'estar unit a l'esforç anònim de tantes persones que treballen decididament per fomentar la trobada entre els pobles i afavorir la promoció del desenvolupament partint de l'amor i de la comprensió recíproca. Entre aquestes persones trobem també fidels cristians, implicats en la gran tasca de donar un sentit plenament humà al desenvolupament i la pau.

73. El desenvolupament tecnològic està relacionat amb la influència cada vegada més gran *dels mitjans de comunicació social*. És gairebé impossible imaginar ja l'existència de la família humana sense la seva presència. Per a bé o per a mal, s'han introduït de tal manera en la vida del món, que sembla realment absurda la postura dels qui defensen la seva neutralitat i, consegüentment, reivindiquen la seva autonomia respecte a la moral de les persones. Molts cops, tendències d'aquest tipus, que emfatitzen la naturalesa estrictament tècnica d'aquests mitjans, afavoreixen de fet la seva subordinació als interessos econòmics, al domini dels mercats, sense oblidar el desig d'imposar paràmetres culturals en funció de projectes de caràcter ideològic i polític. Donada la importància fonamental dels mitjans de comunicació a l'hora de determinar els canvis en la manera de percebre i de conèixer la realitat i la persona humana

mateixa, es fa necessària una seriosa reflexió sobre el seu influx, especialment sobre la dimensió eticocultural de la globalització i el desenvolupament solidari dels pobles. Com passa amb la correcta gestió de la globalització i el desenvolupament, *el sentit i la finalitat dels mitjans de comunicació ha de cercar-se en el seu fonament antropològic*. Això vol dir que poden ser ocasió d'humanització no sols quan, gràcies al desenvolupament tecnològic, ofereixen possibilitats més grans per a la comunicació i la informació, sinó sobretot quan s'organitzen i s'orienten sota la llum d'una imatge de la persona i el bé comú que reflecteixi els seus valors universals. El fet que els mitjans de comunicació social multipliquin les possibilitats d'interconnexió i de circulació d'idees, no afavoreix la llibertat ni globalitza el desenvolupament i la democràcia per a tots. Per tal d'aconseguir aquests objectius es necessita que els mitjans de comunicació estiguin centrats en la promoció de la dignitat de les persones i dels pobles, que estiguin expressament animats per la caritat i es posin al servei de la veritat, del bé i de la fraternitat natural i sobrenatural. En efecte, la llibertat humana està intrínsecament lligada a aquests valors superiors. Els mitjans poden oferir una valuosa ajuda a l'augment de la comunitat en la família humana i a l'*ethos* de la societat quan es converteixen en instruments que promouen la participació universal en la recerca comuna del que és just.

74. En l'actualitat, la *bioètica* és un camp prioritari i crucial en la lluita cultural entre l'absolutisme de la tècnica i la responsabilitat moral, en el qual està en joc la possibilitat d'un desenvolupament humà i integral. Aquest és un àmbit molt delicat i decisiu, on es planteja amb tota la seva força dramàtica la qüestió fonamental: si l'home és un producte de si mateix o si depèn de Déu. Els descobriments científics en aquest camp i les possibilitats d'una intervenció tècnica han crescut tant que semblen imposar l'elecció entre aquests dos tipus de raó: una raó oberta a la transcendència o una raó tancada en la immanència. Estem davant un *aut aut* decisiu. Però la racionalitat del quefer tècnic centrat només en ell mateixa es revela com a irracional, perquè comporta un rebuig ferm del sentit i del valor. Per això, el tancament a la transcendència ensopega amb la dificultat de pensar com és possible que del no-res hagi sorgit l'ésser i de la casualitat la intel·ligència. Davant aquests problemes tan dramàtics, raó i fe s'ajuden mútuament. Només juntes salvaran l'home. *Atreta pel pur quefer tècnic, la raó sense la fe es veu abocada a perdre's en la il·lusió de la pròpia omnipotència. La fe sense la raó corre el risc d'allunyar-se de la vida concreta de les persones*.

75. Pau VI havia percebut i assenyalat ja l'abast mundial de la qüestió social. Seguint aquesta línia, avui és necessari afirmar que *la qüestió social s'ha convertit radicalment en una qüestió antropològica*, en el sentit que implica no sols la manera mateixa de concebre, sinó també de manipular la vida, cada dia més exposada per la biotecnologia a la intervenció de l'home. La fecundació *in vitro*, la investigació amb embrions, la possibilitat del clonatge i de la hibridació humana neixen i es promouen en la cultura actual del desencant total, que creu haver desvetllat qualsevol misteri, perquè s'ha arribat ja a l'arrel de la vida. És aquí on l'absolutisme de la tècnica troba la seva màxima expressió. En aquest tipus de cultura, la consciència està cridada únicament a prendre nota d'una mera possibilitat tècnica. Però no han de minimitzar-se els escenaris inquietants per al futur de l'home, ni els nous i potents instruments que la «cultura de la mort» té a la seva disposició. A la plaga difusa, tràgica, de l'avortament, podria afegir-se en el futur, encara que ja subreptíciament *in nuce*, una planificació eugenèsica sistemàtica dels naixements. D'altra banda, es va obrint pas una *mens eutanàsica*, manifestació no menys abusiva del domini sobre la vida, que en certes condicions ja no es considera digna de ser viscuda. Darrere aquests escenaris hi ha plantejaments culturals que neguen la dignitat humana. Al seu torn, aquestes pràctiques fomenten una concepció materialista i mecanicista de la vida humana. ¿Qui pot calcular els efectes negatius del desenvolupament d'aquesta mentalitat? ¿Com podem estranyar-nos de la indiferència davant tantes situacions humanes degradants, si la indiferència caracteritza la nostra actitud davant el que és humà i el que no ho és? Sorpren la selecció arbitrària d'allò que avui es proposa com a digne de respecte. Moltes persones, disposades a escandalitzar-se per coses secundàries, semblen tolerar injustícies inaudites. Mentre els pobres del món continuen trucant a la porta de l'opulència, el món ric corre el risc de no escoltar ja aquests trucs a la seva porta, a causa d'una consciència incapaç de reconèixer el que és humà. Déu revela l'home a l'home; la raó i la fe col·laboren a l'hora de mostrar-li el bé, sempre que el vulgui veure; la llei natural, en la qual brilla la Raó creadora, indica la grandesa de l'home, però també la seva misèria, quan desconeix el reclam de la veritat moral.

76. Un dels aspectes de l'actual esperit tecnicista es pot apreciar en la propensió a considerar els problemes i els fenòmens que tenen a veure amb la vida interior només des d'un punt de vista psicològic, i fins i tot merament neurològic. D'aquesta manera, la interioritat de l'home es buida i ser conscients de la consistència ontològica de l'ànima humana, amb les profunditats que els sants han sabut sondejar, es perd progressivament. *El problema del desenvolupament està estretament relacionat amb el concepte que tinguem de l'ànima de l'home*, ja que el nostre jo es veu reduït molts cops a la psique, i la salut de l'ànima es confon amb el benestar emotiu. Aquestes reduccions tenen el seu origen en una profunda incomprensió del que és la vida espiritual i porten a ignorar que el desenvolupament de l'home i dels pobles depèn també de les solucions que es donen als problemes de caràcter espiritual. *El desenvolupament ha de comprendre, a més d'un progrés material, un d'espiritual*, perquè l'home és «un en cos i ànima», nascut de l'amor creador de Déu i destinat a viure eternament. L'ésser humà es desenvolupa quan creix espiritualment, quan la seva ànima es coneix a si mateixa i la veritat que Déu ha imprès germinalment en ella, quan dialoga amb ell mateix i amb el seu Creador. Lluny de Déu, l'home està inquiet i es fa fràgil. L'alienació social i psicològica, i les nombroses neurosis que caracteritzen les societats opulentes, remetent també a aquest tipus de causes espirituals. Una societat del benestar, materialment desenvolupada, però que oprimeix l'ànima, no està en si mateixa ben orientada envers un autèntic desenvolupament. Les noves formes d'esclavitud, com la droga, i la desesperació en què cauen tantes persones, tenen una explicació no sols sociològica o psicològica, sinó essencialment espiritual. El buit en què l'ànima se sent abandonada, comptant fins i tot amb nombroses teràpies per al cos i per a la psique, fa patir. *No hi ha desenvolupament ple ni un bé comú universal sense el bé espiritual i moral de les persones*, considerades en la seva totalitat d'ànima i cos.

77. L'absolutisme de la tècnica tendeix a produir una incapacitat de percebre tot allò que no s'explica amb la pura matèria. Això no obstant, tots els homes tenen experiència de tants aspectes immaterials i espirituals de la seva vida. Conèixer no és només un acte material, perquè allò que s'ha conegut amaga sempre alguna cosa que va més enllà de la dada empírica. Tot coneixement, fins al més simple, és sempre un petit prodigi, perquè mai no s'explica completament amb els elements materials que fem. En tota veritat hi ha sempre alguna cosa més del que es podia esperar, en l'amor que rebem hi ha sempre quelcom que ens sorprèn. Mai no hauríem de deixar de sorprendre'ns davant aquests prodigis. En tot coneixement i acte d'amor, l'ànima de l'home experimenta un «més» que s'assembla molt a un do rebut, a una altura a la qual se'ns porta. També el desenvolupament de l'home i dels pobles aconsegueix un nivell semblant, si considerem *la dimensió espiritual* que ha d'incloure necessàriament el desenvolupament per a ser autèntic. Per a això es necessiten uns ulls nous i un cor nou, que *superin la visió materialista dels esdeveniments humans* i que albirin en el desenvolupament aquesta «alguna cosa més» que la tècnica no pot oferir. Per aquest camí es podrà aconseguir aquell desenvolupament humà i integral, el criteri orientador del qual es troba en la força impulsora de la caritat en la veritat.

CONCLUSIÓ

78. Sense Déu l'home no sap on anar ni tampoc aconsegueix entendre qui és. Davant els grans problemes del desenvolupament dels pobles, que ens impulsen gairebé al desassossec i a l'abatiment, ve en el nostre auxili la paraula de Jesucrist, que ens fa saber: «Sense mi no podeu fer res» (Jn 15,5). I ens anima: «Jo sóc amb vosaltres dia rere dia, fins a la fi del món» (Mt 28,20). Davant l'ingent treball que queda per fer, la fe en la presència de Déu ens sosté, junt amb els qui s'uneixen en nom seu i treballen per la justícia. Pau VI ens ha recordat a la *Populorum progressio* que l'home no és capaç de governar per si mateix el seu progrés, perquè ell sol no pot fundar un veritable humanisme. Només si pensem que se'ns ha cridat individualment i com a comunitat a formar part de la família de Déu com a fills seus, serem capaços de forjar un pensament nou i treure noves energies al servei d'un humanisme íntegre i veritable. Per tant, la força més poderosa al servei del desenvolupament és un humanisme cristià, que vivifiqui la caritat i que es deixi guiar per la veritat, acollint l'una i l'altra com un do permanent de Déu. La disponibilitat amb Déu provoca la disponibilitat amb els germans i una vida entesa com una tasca solidària i joiosa. Al contrari, el tancament ideològic a Déu i l'indiferentisme ateu, que oblida el Creador i corre el perill d'oblidar també els valors humans, es presenten avui com un dels obstacles més grans per al desplegament. *L'humanisme que exclou Déu és un humanisme inhumà*. Només un humanisme obert a l'Absolut ens pot guiar en la promoció i realització de formes de vida social i civil —en l'àmbit de les

estructures, les institucions, la cultura i l' *ethos* —, protegint-nos del risc de quedar capturats per les modes del moment. La consciència de l'amor indestructible de Déu és la que ens sosté en el compromís dur i apassionant per la justícia, pel desenvolupament dels pobles, entre èxits i fracassos, i en la tasca constant de donar un ordenament recte a les realitats humanes. *L'amor de Déu ens invita a sortir del que és limitat i no definitiu, ens dóna valor per a treballar i continuar a la recerca del bé de tots*, encara que no es realitzi immediatament, encara que el que aconseguim nosaltres, les autoritats polítiques i els agents econòmics, sigui sempre menys del que anhelem. Déu ens dóna la força per a lluitar i sofrir per amor al bé comú, perquè ell és el nostre Tot, la nostra esperança més gran.

79. *El desenvolupament necessita cristians amb els braços aixecats cap a Déu* en oració, cristians conscients que l'amor ple de veritat, *caritas in veritate*, del qual procedeix l'autèntic desenvolupament, no és el resultat del nostre esforç sinó un do. Per això, també en els moments més difícils i complexos, a més d'actuar amb sensatesa, hem de referir-nos per damunt de tot al seu amor. El desenvolupament comporta atenció a la vida espiritual, tenir en compte seriosament l'experiència de fe en Déu, de fraternitat espiritual en Crist, de confiança en la Providència i en la Misericòrdia divina, d'amor i perdó, de renúncia a un mateix, d'acollida del proïsme, de justícia i de pau. Tot això és indispensable per a transformar els «cors de pedra» en «cors de carn» (Ez 36,26), i fer així la vida terrenal més «divina» i per tant més digna de l'home. Tot això és *de l'home*, perquè l'home és subjecte de la seva existència; i *ahora és de Déu*, perquè Déu és el principi i la fi de tot el que té valor i ens redimeix: «El món, la vida i la mort, el present i el futur. Tot és vostre, però vosaltres sou de Crist, i Crist és de Déu» (1Co 3,22-23). L'anhel del cristià és que tota la família humana pugui invocar Déu com a «Pare nostre». Que al costat del Fill unigènit, tots els homes puguin aprendre a pregar al Pare i a suplicar-li amb les paraules que el mateix Jesús ens ha ensenyat, que sapiguem santificar-lo vivint d'acord amb la seva voluntat, i tinguem també el pa necessari de cada dia, comprensió i generositat amb els qui ens ofenen, que no se'ns sotmeti excessivament a les proves i se'ns lliuri del mal (cf. Mt 6,9-13).

En concloure l' *Any Paulí*, em complau expressar aquest desig amb les mateixes paraules de l'Apòstol en la seva carta als Romans: «*Que l'amor no sigui fingit. Fugiu del mal, abraceu-vos al bé. Estimeu-vos afectuosament com a germans, avanceu-vos a honorar-vos els uns als altres*» (12,9-10). Que la Mare de Déu, proclamada per Pau VI *Mater Ecclesiae* i honorada pel pobla cristià com *Speculum iustitiae* i *Regina pacis*, ens protegeixi i ens obtingui per la seva intercessió celestial la força, l'esperança i l'alegria necessàries per a continuar generosament la tasca en favor del «*desenvolupament de tot l'home i de tots els homes*».

Roma, a Sant Pere, el 29 de juny, solemnitat de Sant Pere i Sant Pau, de l'any 2009, cinquè del meu Pontificat.

Benet XVI

[1] Cf. n. 42: *I.c.*, 278.

Cf. Carta enc. *Spe salvi*, 35: *I.c.*, 1013-1014.

Pau VI, Carta enc. *Populorum progressio*, 42: *I.c.*, 278.

Pau VI, Carta enc. *Populorum progressio*, 41: *I.c.*, 277-278; cf. Conc. Ecum. Vat. II, Const. past, *Gaudium et spes*, sobre l'Església en el món contemporani, 57.

Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Laborem exercens*, 5: *I.c.*, 586-589.

Cf. Pau IV, Carta apost. *Octogesima adveniens*, 29: *I.c.*, 420.

Cf. Discurs als participants en la IV Assemblea Eclesial Nacional Italiana (19 octubre 2006): *I.c.* , 8-10; Homilia durant la santa missa a l'esplanada d'Isling de Ratisbona (12 setembre 2006): *I.c.* , 9-10.

Cf. Congregació per a la Doctrina de la Fe , Instr. *Dignitas personæ* sobre algunes qüestions de bioètica (8 setembre 2008): AAS 100 (2008), 858-887.

Cf. Carta enc. *Populorum progressio* , 3: *I.c.* , 258.

Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes*, sobre l'Església en el món contemporani, 14.

Cf. Joan Pau II , Carta Enc. *Centesimus annus* , 41: *I.c.* , 843-845.

Ibid.

Cf. Id ., Carta Enc. *Evangelium vitæ* , 20: *I.c.* , 422-424.

Carta Enc. *Populorum progressio* , 85: *I.c.*, 298-299.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 1998 , 3: AAS 90 (1998), 150; Id ., Discurs als membres de la Fundació *Centesimus Annus* pro Pontífex (9 maig 1998), 2: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (22 maig 1998), p. 6; Id ., Discurs a les autoritats i al cos diplomàtic durant la trobada al Wiener Hofburg (20 juny 1998), 8: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (26 juny 1998), p. 10; Id ., Missatge al Rector Magnífic de la Universitat Catòlica del Sagrat Cor (5 maig 2000), 6: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (26 maig 2000), p. 3.

Segons sant Tomàs « *ratio partis contrariatur rationi personæ* » III Sent d. 5, 3, 2; també: «*Homo non ordinatur ad communitatem politicam secundum se totum et secundum omnia sua* » a *Summa Theologiæ* , III, q. 21, a. 4., ad 3um.

Cf. Conc. Ecum. Vat. II , Const. dogm. *Lumen gentium* , sobre l'Església, 1.

Cf. Joan Pau II , Discurs a la IV sessió pública de les Acadèmies Pontífiques (8 novembre 2001), 3: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (16 novembre 2001), p. 7.

Cf. Congregació per a la Doctrina de la Fe , Declaració *Dominus Iesus* , sobre la unitat i la universalitat salvífica de Jesucrist i de l'Església (6 agost 2000), 22: AAS 92 (2000), 763-764; Id ., Nota doctrinal sobre algunes qüestions relatives al compromís i la conducta dels catòlics en la vida política (24 novembre 2002) , 8: AAS 96 (2004), 369-370.

Carta Enc. *Spe salvi* , 31: *I.c.* , 1010; cf. Discurs als participants en la IV Assemblea Eclesial Nacional Italiana (19 octubre 2006): *I.c.*, 8-10.

Joan Pau II , Carta Enc. *Centesimus annus* , 5: *I.c.* , 798-800; cf. Benet XVI , Discurs als participants en la IV Assemblea Eclesial Nacional Italiana (19 octubre 2006): *I.c.* , 8-10.

N. 12.

Cf. Pius XI , Carta enc. *Quadragesimo anno* (15 maig 1931): AAS 23 (1931), 203; Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus*, 48: *I.c.* , 852-854; *Catecisme de l'Església catòlica*, 1883 .

Cf. Joan XXIII , Carta enc. *Pacem in terris* : *I.c.* , 274.

Cf. Pau VI , Carta Enc. *Populorum progressio* , 10. 41: *I.c.* , 262. 277-278.

Cf. Discurs als participants en la sessió plenària de la Comissió Teològica Internacional (5 octubre 2007): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (12 octubre 2007), p. 3; Discurs als participants al Congrés Internacional sobre «La llei moral natural» organitzat per la Universitat Pontifícia Lateranense (12 febrer 2007): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (16 febrer 2007), p. 3.

Cf. Discurs als bisbes de Tailàndia en visita *ad limina apostolorum* » (16 maig 2008): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (30 maig 2008), p. 14.

Cf. Consell Pontifici per a la Pastoral dels Emigrants i Itinerants , Instr. *Erga migrantes caritas Christi* (3 maig 2004): AAS 96 (2004), 762-822.

Joan Pau II , Carta enc. *Laborem exercens* , 8: *I.c.* , 594-598.

Jubileu dels treballadors . Salutacions després de la missa (1 maig 2000): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (5 maig 2000), p. 6.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 36: *I.c.* , 838-840.

Cf. Discurs als Membres de l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides (18 abril 2008): *I.c.* , 10-11.

Cf. Joan XXIII , Carta enc. *Pacem in terris* : *I.c.* , 293; Consell Pontifici Justícia i Pau , *Compendi de la doctrina social de l'Església*, n. 441.

Cf. Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 82.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* , 43: *I.c.* , 574-575.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 17: *I.c.* , 265-266.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2003 , 5: AAS 95 (2003), 343.

Cf. *ibid.* .

Cf. Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2007 , 13: *I.c.* , 6.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 65: *I.c.* , 289.

Cf., *ibid.* , 36-37: *I.c.* , 275-276.

Cf. *ibid.* , 37: *I.c.* , 275-276.

Cf. Conc. Ecum. Vat. II , Decr. *Apostolicam actuositatem*, sobre l'apostolat dels laics, 11.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 14: *I.c.* , 264; Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 32: *I.c.* , 832-833.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 77: *I.c.* , 295.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 1990 , 6: AAS 82 (1990), 150.

Heràclit d'Efes (Efes 535 a.C. ca. - 475 a.C. ca.), *Fragment 22B124*, a: H. Diels - W. Kranz , *Die Fragmenti der Vorsokratiker*, Weidmann, Berlín 1952.

Cf. Consell Pontifici de Justícia i Pau , *Compendi de la doctrina social de l'Església* , n. 451-487.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 1990 , 10: *I.c.* , 152-153.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 65: *I.c.* , 289.

Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2008 , 7: AAS 100 (2008), 41.

Cf. Discurs als membres de l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides (18 abril 2008): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (25 abril 2008), p. 10-11.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 1990 , 13: *I.c.* , 154-155.

Id ., Carta enc. *Centesimus annus* , 36: *I.c.* , 838-840.

Ibid. , 38: *I.c.* , 840-841; cf. Benet XVI , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2007 , 8: *I.c.* , 6.

Catecisme de l'Església catòlica , 407; cf. Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 25: *I.c.* , 822-824.

Cf. Carta enc. *Spes salvi* (30 novembre 2007), 17: AAS 99 (2007), 1000.

Cf. *ibid.*, 23: *I.c.* , 1004-1005.

Sant Agustí explica detalladament aquest ensenyament en el diàleg sobre el lliure albir (*De libero arbitrio* II 3, 8 s.). Assenyalava l'existència en l'ànima humana d'un «sentit interior». Aquest sentit consisteix en una acció que es realitza al marge de les funcions normals de la raó, una acció prèvia a la reflexió i gairebé instintiva, per la qual la raó, adonant-se de la seva condició transitòria i fal·lible, admet per sobre seu l'existència de quelcom extern, absolutament vertader i cert. El nom que sant Agustí assigna a vegades a aquesta veritat interior és el de Déu (*Confessions* X, 24, 35; XII, 25, 35; *De libero arbitrio* II 3, 8), però més sovint el de Crist (*De Magistro* 11, 38; *Confessions* VII, 18, 24; XI, 2, 4).

Carta enc. *Deus caritas est* , 3: *I.c.*, 219.

Cf. n. 49: *I.c.* , 281.

Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 28: *I.c.* , 827-828.

Cf. n. 35: *I.c.* , 836-838.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Sollicitudo rei socialis*, 38: *I.c.* , 565-566.

N. 44: *I.c.* , 279.

Cf. *ibid.* , 24: *I.c.* , 269.

Cf. Carta enc. *Centesimus annus*, 36: *I.c.* , 838-840.

Cf. Pau VI, Carta enc. *Populorum progressio* , 24: *I.c.* , 269.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 32: *I.c.* , 832-833; Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 25: *I.c.* , 269-270.

Joan Pau II , Carta enc. *Laborem exercens* , 24: *I.c.* , 637-638.

Ibid. , 15: *I.c.* , 616-618.

Carta enc. *Populorum progressio*, 27: *I.c.* , 271.

Cf. Congregació per a la doctrina de la fe , Instr. *Libertatis conscientia* , sobre el llibertat cristiana i l'alliberament (22 març 1987), 74: AAS 79 (1987), 587.

Cf. Joan Pau II , Entrevista al periòdic *La Croix* , 20 d'agost de 1997.

Joan Pau II , Discurs a l'Acadèmia Pontifícia de les Ciències Socials (27 abril 2001): AAS 93 (2001), 598-601.

Cf. Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* , 28: *I.c.* , 548-550.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 9: *I.c.* , 261-262.

Cf. Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* , 20: *I.c.* , 536-537.

Cf. Carta enc. *Centesimus annus* , 22-29: *I.c.* , 819-830.

Cf. n. 23. 33: *I.c.* , 268-269. 273-274.

Cf. *I.c.* , 135.

Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 63.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 24: *I.c.* , 821-822.

Cf. Id ., Carta enc. *Veritatis splendor* (6 agost 1993), 33. 46. 51: AAS 85 (1993), 1160. 1169-1171. 1174-1175; Id ., Discurs a l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides (5 octubre 1995), 3: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (13 octubre 1995), p. 7.

Cf. Carta enc. *Populorum progressio* , 47: *I.c.*, 280-281; Joan Pau II , Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* , 42: *I.c.* , 572-574.

Cf. Missatge en ocasió de la Jornada Mundial de l'Alimentació 2007 : AAS 99 (2007), 933-935.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Evangelium vitæ* , 18. 59. 63-64: *I.c.* , 419-421. 467-468. 472-475.

Cf. Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2007 , 5: *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (15 desembre 2006), p. 5.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2002 , 4-7. 12-15: AAS 94 (2002), 134-136. 138-140; Id ., Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2004 , 8: AAS 96 (2004), 119; Id ., Missatge

per a la Jornada Mundial de la Pau 2005 , 4: AAS 97 (2005), 177-178; Benet XVI , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2006 , 9-10: AAS 98 (2006), 60-61; Id ., Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2007 , 5. 14: *I.c.* , 5-6.

Cf. Joan Pau II, Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2002 , 6: *I.c.* , 135; Benet XVI , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2006 , 9-10: *I.c.* , 60-61.

Cf. Homilia durant la santa missa a l'esplanada d'Isling de Ratisbona (12 setembre 2006): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (22 setembre 2006), p. 9-10.

Cf. Carta enc. *Deus caritas est* , 1: *I.c.* , 217-218.

Joan Pau II , Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* , 28: *I.c.* , 548-550.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 19: *I.c.* , 266-267.

Ibid. , 39: *I.c.*, 276-277.

Ibid., 75: *I.c.* , 293-294.

Cf. Carta enc. *Deus caritas est* , 28: *I.c.* , 238-240.

Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* , 59: *I.c.* , 864.

Cf. Carta enc. *Populorum progressio* , 40. 85: *I.c.* , 277. 298-299.

Ibid., 13: *I.c.* , 263-264.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Fides et ratio* (14 setembre 1998), 85: AAS 91 (1999), 72-73.

Cf. *ibid.*, 83: *I.c.* , 70-71.

Discurs a la Universitat de Ratisbona (12 setembre 2006): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (22 setembre 2006), p. 11-13.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 33: *I.c.* , 273-274.

Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2000 , 15: AAS 92 (2000), 366.

Cf. Discurs en la inauguració de la V Conferència General de l'Episcopat Llatinoamericà i del Carib (13 maig 2007): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (25 maig 2007), p. 9-11.

Cf. n. 3-5: *I.c.* , 258-260.

Cf. Joan Pau II , Carta enc. *Sollicitudo rei socialis* (30 desembre 1987) 6-7: AAS 80 (1988), 517-519.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 14: *I.c.* , 264.

Carta enc. *Deus caritas est* (25 desembre 2005), 18: AAS 98 (2006), 232.

Ibid. , 6: *I.c.* , 222.

Cf. Discurs a la Cúria Romana amb motiu de les felicitacions nadalenques (22 desembre 2005): *L'Osservatore Romano*, ed. en llengua espanyola (30 desembre 2005), p. 9-12.

Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Sollicitudo rei socialis*, 3: *I.c.*, 515.

Cf. *ibid.*, 1: *I.c.*, 513-514.

Cf. *ibid.*, 3: *I.c.*, 515.

Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Laborem exercens* (14 setembre 1981), 3: AAS 73 (1981), 583-584.

Cf. Id., Carta enc. *Centesimus annus*, 3: *I.c.*, 794-796.

Cf. Carta enc. *Populorum progressio*, 3: *I.c.*, 258.

Cf. *ibid.*, 34: *I.c.*, 274.

Cf. n. 8-9: AAS 60 (1968), 485-487; Benet XVI, Discurs als participants al Congrés Internacional en ocasió del 40 aniversari de l'encíclica *Humanæ vitæ* (10 maig 2008): *L'Osservatore Romano*, ed. en llengua espanyola (16 maig 2008), p. 8.

Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Evangelium vitæ* (25 març 1995), 93: AAS 87 (1995), 507-508.

Ibid., 101: *I.c.*, 516-518.

N. 29: AAS 68 (1976), 25.

Ibid., 31: *I.c.*, 26.

Cf. Joan Pau II, Carta enc. *Sollicitudo rei socialis*, 41: *I.c.*, 570-572.

Ibid.; Id., Carta enc. *Centesimus annus*, 5. 54: *I.c.*, 799. 859-860.

N. 15: *I.c.*, 265.

Cf. *ibid.*, 2: *I.c.*, 258; Lleó XIII, Carta enc. *Rerum novarum* (15 maig 1891): *Leonis XIII P.M. Acta*, XI, Romæ 1892, 97-144; Joan Pau II, Carta enc. *Sollicitudo rei socialis*, 8: *I.c.*, 519-520; Id., Carta enc. *Centesimus annus*, 5: *I.c.*, 799.

Cf. Carta enc. *Populorum progressio*, 2. 13: *I.c.*, 258. 263-264.

Ibid., 42: *I.c.*, 278.

Ibid., 11: *I.c.*, 262; Joan Pau II, Carta enc. *Centesimus annus*, 25: *I.c.*, 822-824.

Carta enc. *Populorum progressio*, 15: *I.c.*, 265.

Ibid., 3: *I.c.*, 258.

Ibid., 6: *I.c.*, 260.

Ibid., 14: *I.c.*, 264.

Ibid. ; cf. Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus*, 53-62: *I.c.* , 859-867; Id ., Carta enc. *Redemptor hominis* (4 març 1979), 13-14: AAS 71 (1979), 282-286.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 12: *I.c.* , 262-263.

Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 22.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 13: *I.c.* , 263-264.

Cf. Discurs als participants en la IV Assemblea Eclesial Nacional Italiana (19 octubre 2006): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (27 octubre 2006), p. 8-10.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 16: *I.c.* , 265.

Ibid.

Discurs en la cerimònia d'acollida dels joves (17 juliol 2008): *L'Osservatore Romano* , ed. en llengua espanyola (25 juliol 2008), p. 4-5.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 20: *I.c.* , 267.

Ibid., 66: *I.c.*, 289-290.

Ibid., 21: *I.c.*, 267-268.

Cf. n. 3. 29. 32: *I.c.*, 258. 272. 273.

Cf. Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* (26 març 1967), 22: AAS 59 (1967), 268; Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 69.

Homilia per a la Jornada del desenvolupament (23 agost 1968): AAS 60 (1968), 626-627.

Cf. Joan Pau II , Missatge per a la Jornada Mundial de la Pau 2002 : AAS 94 (2002), 132-140.

Cf. Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 26.

Cf. Joan XXIII , Carta enc. *Pacem in terris* (11 abril 1963): AAS 55 (1963), 268-270.

Cf. n. 16: *I.c.* , 265.

Cf. *ibid.* , 82: *I.c.* , 297.

Ibid. , 42: *I.c.* , 278.

Ibid. , 20: *I.c.* , 267.

Cf. Conc. Ecum. Vat. II , Const. past. *Gaudium et spes* , sobre l'Església en el món contemporani, 36; Pau VI , Carta ap. *Octogesima adveniens* (14 maig 1971), 4: AAS 63 (1971), 403-404; Joan Pau II , Carta enc. *Centesimus annus* (1 maig 1991), 43: AAS 83 (1991), 847.

Pau VI , Carta enc. *Populorum progressio* , 13: *l.c.* , 263-264.

Cf. Consell Pontifici de Justícia i Pau , *Compendi de la doctrina social de l'Església* , n. 76.